

SAİD HAVVÂ'NIN SÛFÎ ŞAHSİYETİ, TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ VE TEZKİYE ANLAYIŞI

Mehmet Emin BENER*

ÖZ

Saîd Havvâ, İhvân-ı Müslimîn teşkilatının Suriye'deki en önemli temsilcilerinden biridir. Kuruluş itibarıyla bir davet hareketi olan bu teşkilatla Havvâ'nın ilk teması lise yıllarında olur. O, bu dönemde hocalığını yapan Muhammed Hâmid'in yönlendirmesiyle bazı sûfilerin meclislerine katılarak tasavvufla tanışır. Liseyi bitirdikten sonra dönemin önemli sûfilerini ziyaret ederek sohbetlerine katılır ve onlardan istifade eder. Zamanla sülûk ettiği bu yolda halifelik ve irşâd için icazet alır. Onun beş farklı tarikattan halifelik aldığı bilinmektedir; ancak-aktif bir sûflik anlayışına sahip olduğu için dergâh faaliyetlerinde bulunma yerine hayatını fikrî ve siyâsî mücadeleye adanmıştır. *Terbiyetiünâ er-rûbiyye, Müzekekirât fî menâzîli's-siddîkîn ve'r-rabbâniyyîn* ile *el-Müstablas fî tezkiyeti'l-enfus* onun müstakil olarak tasavvufa dair telif ettiği eserlerdir. Bu eserlerinin dışında özellikle *Key lâ nemdî be'iden 'an ihtiyâcâtî'l'-asr* ve *Cevlâtü'n fi'l-fikheyni'l-kebîr ve'l-ekber ve usûlibimâ* adlı eserleri onun tasavvufî anlayışına dair önemli bilgiler ihtiva eder. Havvâ bu eserlerinde tasavvufî görüşlerini ortaya koyarken İbn Taymiyye'nin temsil ettiği selefi anlayışın hassasiyetlerini gözetenek bir denge kurar. Aynı zamanda o, bazı sûfilerin aşırılıklarının, fakihlerin gayretleriyle şer'î çizgiye çekilmesi gerektiğini ifade eder. Havvâ'nın tasavvufî şahsiyeti ve tasavvufî görüşlerine dair ülkemizde yapılmış herhangi çalışmaya rastlamadık. Bu çalışmanın ileride yapılmasını temenni ettiğimiz akademik çalışmalara zemin teşkil edeceği inancındayız.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Saîd Havvâ, İhvân-ı Müslimîn, Tezkiye, es-Seyr İlallâh.

SAID HAWWA'S SUFI PERSONALITY, SUFI VIEWS AND UNDERSTANDING OF PURIFICATION

ABSTRACT

Said Hawwa is a key spokesman of the Muslim Brotherhood in Syria. Havva's initial experience with this organization, which is an invitation movement in terms of its formation, was during his high school years. He became acquainted with Sufism while attending Sufi assemblies led by Muhammad Hamed who was his teacher at that time. Following his high school graduation, he visited prominent Sufis of the time, engaged in their discussions, and profited from them. He receives approval and advice for the caliphate while following this path. It is known that he received the caliphate from five different sufi orders. However, since he had an active understanding of Sufism, he devoted his life to intellectual and political struggle instead of engaging in lodge activities. *Terbiyetiünâ er-rûbiyye, Müzekekirât fî menâzîli's-siddîkîn ve'r-rabbâniyyîn* and *el-Müstablas fî tezkiyeti'l-enfus* are the works that he independently compiled into Sufism. Apart from these works, especially his works named *Key lâ nemdî be'iden 'an ihtiyâcâtî'l'-asr* and *Cevlâtü'n fi'l-fikheyni'l-kebîr ve'l-ekber ve usûlibimâ* contain important information about his understanding of Sufism. While revealing his Sufi views in these works, Havva establishes a balance by taking into account the sensitivities of the Salafist understanding represented by Ibn Taymiyyah. At the same time, he states that the extremes of some Sufis should be brought to the religious line through the efforts of jurists. We have not come across any studies conducted in our country regarding Hawwa's mystical personality and mystical views. We believe that this study will form the basis for academic studies that we hope to be conducted in the future.

Keywords: Sufizm, Saîd Hawwa, Muslim Brotherhood, Purification, es-Seyr İlallâh.

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, Siirt University, Faculty of Theology, Department of Tasawwuf, Siirt, Türkiye, eminbener@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4402-2602>, <https://ror.org/05ptwtz25>

Geliş Tarihi / Date of Submission : 12.01.2024

Kabul Tarihi / Date of Acceptance : 16.09.2024

Atıf / Citation: Bener, Mehmet Emin. "Saîd Havvâ'nın Sûfî Şahsiyeti, Tasavvufî Görüşleri ve Tezkiye Anlayışı". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 60 (Aralık 2024), 53-73. <https://doi.org/10.21054/deuifd.1418779>

Etik Beyan ve Çıkar Çatışması: Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Ethical Statement and Conflicts of Interest: The author declares that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study, all sources used were indicated in the bibliography, the study was not financially funded, and there is no conflict of interest.

Copyright & License: Author publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Giriş

Saîd Havvâ'nın (öl. 1989), yirminci asırda Suriye'de yetişmiş en büyük sûfî ve mütefekkirlerden biri olduğu söylenebilir. Tefsir, hadis ve tasavvufa dair telif ettiği önemli eserlerin yanında, o, çağın gereklerini göz önünde bulundurarak İslâm'ın günümüzde nasıl temsil ve tebliğ edilmesi gerektiğine dair özgün fikirler ortaya koymuş entelektüel ve reformist bir şahsiyet olarak karşımızda durmaktadır. Buna rağmen daha çok *el-Esâs fi't-tefsîr* isimli eseri ve tefsirciliği akademik çalışmalara konu edilmiş, sûfî şahsiyeti ve diğer eserleri kanaatimizce hak ettiği ilgiyi görmemiştir.

Havvâ'nın kaleme aldığı *Terbiyetünâ er-rûhiyye, Müzekkirât fi menâzili's-suddikîn ve'r-rabbâniyyîn* ile *el-Müstablas fi tezkiyeti'l-enfûs* isimli eserleri tasavvufa dair neredeyse bütün konuları ihtiva eder. Nefis tezkiyesini konu edinen mezkûr son eseri, daha çok İmâm-ı Gazzâlî'nin, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* isimli eserinde konuya dair ortaya koyduğu görüşlerin bir muhtasarı şeklindedir. Saîd Havvâ'nın zikrettiğimiz bu üç kitabı dışında kaleme aldığı eserler mütalaa edildiğinde onun, bu eserlere tasavvufî bir veçhe kattığı görülebilir. Bu çerçevede sûfî şahsiyetinin, telif ettiği tüm eserlere nüfûz ettiği söylenebilir.

Havvâ'nın kendi biyografisinden bahsettiği *Hâzihî tecribetü ve hâzihî şehâdetü* isimli eseri onun hayatına dair bilgilere ilk elden ulaşmamıza vesile olmuştur. O, bu eserinde, talebelik döneminde mensubu olduğu İhvân hareketinin kendisini nasıl tasavvufa yönlendirdiğini ve adım adım mürşitlik payesine nasıl ulaştığını anlatır. Dolayısıyla onun sûfî şahsiyeti ve tasavvufî görüşlerine geçmeden önce çok kısa bir şekilde Sûriye'deki İhvân teşkilatlanmasından ve Havvâ'nın bu harekete nasıl katıldığından bahsetmemiz faydalı olacaktır. Çünkü bu hareket onu sadece tasavvufa yönlendirmemiş, aynı zamanda halvet, toplu zikir ve mevlid-i nebî için düzenlenen toplantılar gibi bazı sûfî uygulamalarıyla tanıştırmıştır.

1. Saîd Havvâ'nın Mensubu Olduğu İhvân Hareketinin Suriye Teşkilatlanması

İhvân'ın fikirlerinin Sûriye'ye taşınması ilk olarak 1930'larda bazı öğrencilerin Ezher'de okumak için Mısır'a gitmesi sonrasında gerçekleşir. Burada Hasan el-Bennâ'nın (öl. 1949) meclislerine katılan Şeyh Muhammed Hâmid (öl. 1969) ve Mustafa Sibâî (öl. 1964) gibi öğrenciler ondan etkilenip bu hareketin Suriye'deki öncüleri olmuşlardır. Özellikle Hama'nın en büyük camisi olan "Sultan Câmî" imam ve hatibi Şeyh Muhammed Hâmid'in bu yöndeki gayretleri harekete ivme kazandırmıştır.¹

İhvân hareketinin Suriye'deki ilk kurumsal teşekkülünün, 1930'larda Suriye halkının Fransız emperyalizminden kurtulup bağımsızlığını elde etmeye çalıştığı yıllarda kurulan birbirinden bağımsız ve ticari faaliyetlerde bulunan bazı dinî hayır dernekleri vesilesiyle olduğu ifade edilir. Hareketin ilk resmi ayağı ise 1937 yılının başlarında Halep'te on bir kişinin iştirakiyle "Dârü'l-Erkâm"² ismiyle davet çalışmalarına başlar. Suriye ekonomisindeki önemli yeri ve nüfus yoğunluğu yanında İhvân hareketinin iyi ilişkiler kurmak istediği Türkiye'ye yakın olması, Halep'in merkez üs seçilmesinde etkili olduğu söylenebilir.³

Suriye İhvân'ı üzerine geniş bir çalışması olan Adnân Sâ'deddin'e göre 1930'ların ortalarında Halep'te "Dârü'l-Erkâm", Dimeşk'te "Envârü'l-Şübbânî'l-Müslimîn" ve Humus'taki "Ebnâü'r-Râbitâtü'd-Diniyye" isimli dernekler Suriye'de İhvân hareketinin atılan ilk nüveleridir. 1940'larda ivme kazanan hareket Deyrizor, Lazkiye ve Hama gibi kentlerde de teşkilatlanmış ve geniş bölgelerde etkinliğini hissettirmiştir. 1945'te ise olgunlaşarak kuruluşunu tamamlamış sosyal, siyasî ve dinî bakımdan ülkede etkin bir güce kavuşmuştur.⁴ 1946 yılında ise harekete bağlı bütün dernek ve cemiyetler bir araya gelerek "Müslüman Kardeşler Teşkilatı" adı altında birleşmiştir. Daha önce Humus'ta kurulan "Muhammed Gençliği" isimli

¹ Adnân Sa'deddin, *el-İhvânü'l-Müslimîn fi Suriye Müzekkirât ve Zikriyât* (Amman: Dârü Ammâr, 2006), 1/34-35.

² Hanna Batatu tarih olarak 1935 verir ve 1935'ten 1944 yılına kadar "Dârü'l-Erkâm"ın İhvân'ın Suriye'deki en aktif karargâhı ve merkezi olmaya devam ettiğini dile getirir. Ayrıca bu ismin, Hz. Peygamber'in Mekke döneminde İslâm'ı gizliden tebliğ ettiği sırada 614 yılında kendisine karargâh seçtiği Erkâm b. Abdimenaf'ın evine atfen tercih edildiğini söyler. bk. Hana Batatu, "Syria's Muslim Brethern", *MERIP Reports 110* (November- December 1982), 16.

³ Muhammed Tandoğan vd., "The Anatomy Of An Opposing Sunni Movement In Syria: The Muslim Brotherhood (Al-İhvân Al-Müslimîn)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)* 1/2 (2012), 142.

⁴ Sa'deddin, *Müzekkirât ve Zikriyât*, 1/38-39.

cemiyetin lideri Mustafa Sibâî de bu teşkilatın başına getirilmiştir. Bütün bu çalışmaların amacı Suriye ve Mısır'daki İhvân hareketi arasında hedef ve gaye birliğini tesis etmeye yöneliktir.⁵

Müslüman Kardeşler Teşkilatı, 1947 ve sonrasında Suriye'de yapılan demokratik seçimlerde mecliste temsil edilmiş ve bakanlık düzeyinde idareye ortak olma başarısını göstermiştir. Ancak Fransız işgalinin son bulmasıyla başlayan siyasî süreç zaman zaman şiddetli gerginliklere ve mücadelelere sahne olmuş; bazen yasadışı zihniyetler bazen de darbeci anlayışlar yönetimde söz sahibi olmuştur.⁶ Saîd Havvâ'nın çocukluk ve gençlik yılları böyle bir siyasî mücadele ve kargaşanın yaşandığı döneme denk gelir.

2. Saîd Havvâ'nın İhvân Saflarına Katılması

1935 yılında Suriye'nin Hama kentine bağlı "Aliliyât" mahallesinde dünyaya gelen Saîd Havvâ, tahkik etme fırsatı bulmadığını söylemekle beraber soyunun Hz peygambere dayandığını ifade eder. Henüz iki yaşındayken annesini kaybeder. Dört yaşına geldiğinde babası yaşadığı talihsiz bir olaydan dolayı Suriye'den firar etmek zorunda kalır. Bir süre sonra Suriye'ye geri döndüğünde hapse atılır. Bu durum nedeniyle Havvâ, zor ve çileli bir çocukluk yaşar. Babası hapisten çıktıktan sonra da bu sıkıntılı hayat devam eder. Nitekim masraflarını karşılayamadığı için babası, onu ilkokuldan alır. Çiftçilik yaparak tarlalardan çıkan ürünleri hallerde pazarlayarak geçimini temin etmeye başlayan babasına muhasebe işlerinde yardımcı olur.⁷

Havvâ, babasının yanında çalışırken insanların babasına kendisini okula vermesi için telkinlerde bulduklarından bahseder. Bunun üzerine babasının onu gece eğitimi veren bir okula verdiğini ve böylece hem okuyup hem de babasına yardımcı olmaya devam ettiğini aktarır. Bu dönemde birçok kitap okuduğunu ve mütalaa ettiğini söyleyen Havvâ, üç yıl ara verdiği ilkokulu başarıyla bitirdiğini belirtir. Ayrıca Havvâ, bu süre zarfında babasının Fransız işgal kuvvetlerine karşı Suriyelilerin mücadelesine verdiği destekten övgüyle bahseder.⁸

Havvâ, tahsilinin ilk dönemlerinde henüz i'dâdî mektebindeyken⁹ dünya klasiklerinin bir kısmını ve bazı felsefî kitapları okuyup mütalaa eder. O, okul içinde dönemin popüler ideoloji ve hareketleri hakkında düzenlenen tartışmalara katıldığını ve taraf olduğu düşünceleri başarıyla müdafaa ettiğini dile getirir. Ayrıca hangi topluluk içerisinde kendisini ifade edeceği noktasında derin düşüncelere daldığını, bazen sabahlara kadar uyuyamadığını ve kendisine bir yol göstermesi için devamlı Allah'a dua ettiğini söyler. Akabinde Suriye'de İhvân hareketinin temsilcilerinden olan ve aynı zamanda okuduğu lisede hoca olarak görev yapan Şeyh Muhammed Hâmid ile tanıştığını ve bu olayın, hayatını değiştirdiğini aktarır. Havvâ, hocasının şahsında İhvân hareketine ve bu hareketin davetçilerine büyük ilgi duyar. Böylece İhvân hareketine mensup birkaç arkadaşıyla beraber dönemin bazı büyük âlimlerinin rahle-i tedrisinden geçer. O, en meşhur eseri olan *el-Esâs fi't-tefsîr'in* alt yapısının da bu dönemde oluştuğunu dile getirir.¹⁰

Havvâ, İhvân hareketine katıldıktan sonra Suriye'nin o dönemki yönetimine karşı birçok gösteri ve protestoda ön safta yer alır. Bu sırada yaptığı konuşmalar sayesinde hitabet kabiliyetinin geliştiğini, Hama'nın en büyük lisesi olan bu okulda İhvân hareketinde farklı pozisyonlarda görev yaptığını ve nihayetinde İhvân'ın Hama bölgesi öğrenci sorumlusu olarak en üst kadroda kendisine yer verildiğini

⁵ Olivier Roy, *Siyasal İslamın İflası*, çev. Cüneyt Akalın (İstanbul: Metis Yayınları, 1994), 149; Saîd Havvâ, hayat tercemesine dair kaleme aldığı eserinde Suriye'de kurulan cemiyetlerin tek çatı altında birleşip Mustafa Sibâî'yi başkan seçmelerinin 1944 yılında gerçekleştiğini söyler. bk. Saîd Havvâ, *Hâzîbî Tecribetî ve Hâzîbî Şebâdetî* (Kahire: Dârü't-Tevfîki'n-Nümûzeciyye, 1987), 40.

⁶ İhvân'ın Suriye'de verdiği siyasî mücadele için bk. Joshua Teitelbaum, "The Muslim Brotherhood and the 'Struggle for Syria', 1947-1958 Between Accommodation and Ideology", *Middle Eastern Studies* 40/3 (May 2004), 134-158.

⁷ Havvâ, *Hâzîbî Tecribetî*, 7-11.

⁸ Havvâ, *Hâzîbî Tecribetî*, 14-15.

⁹ Ortaöğretim düzeyinde eğitim veren i'dâdî mektepler, ibtidâîye ve rüşdiye okullarından sonraki kademe olup yükseköğretime öğrenci yetiştiren eğitim kurumlarıdır. bk. Abdurrahman Gülmez, "Osmanlı Devleti'nde İdâdiler", *Uluslararası Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi (International Journal of Field Education Researches)* 2/2 (Haziran 2021), 107-108.

¹⁰ Havvâ, *Hâzîbî Tecribetî*, 22-26.

söyler. O, hareketli geçen öğrencilik hayatından sonra öğretmen olarak atanmak için katıldığı sınavı başarıyla geçer ve Haseke’de bir okula atanır.¹¹

3. Saîd Havvâ’nın Tasavvufla Tanışması

Kanaatimizce İhvân hareketinin, davet hareketi olarak faaliyet gösterdiği, siyaset içerisinde etkin bir güç olmakla beraber tamamen politize olmadığı kuruluş ve ilk örgütlenme dönemlerinde İslâm’ın ahlâkî yönüne verdiği ehemmiyet,¹² Havvâ’nın tasavvufa rağbetini arttıran ve onunla rabitasını kuvvetlendiren en önemli saiktir. Buna hocası Şeyh Muhammed Hâmîd’in, onu sûfî meclislerine teşvik etmesi ve dünya meşgalelerinin kendisini sevk ettiği olumsuz ruhsal halleri de ekleyebiliriz. Zira ruhsal boyutta yaşadığı gelgitlerde tasavvuf ehlinin meclislerine katılıp onlardan istifade ettiğini bizzat ifade eder. Ayrıca ilk ilmî müktesebatını elde etmeye başladığı dönemlerde, bir asırlık yaşına rağmen aklî kabiliyetinden hiçbir şey kaybetmeyen ve aynı zamanda Hama müftüsü olan Şeyh Saîd Ne’sân’ın (öl. 1967) onun üzerindeki tesirinden de bahsedilebilir. Nitekim Şâzelî tarikatı şeyhlerinden Ahmed Zerrûk’un (öl. 899/1493-94) telif ettiği ve tasavvufun kaide ve usullerini içeren *Kavâ'idü't-tasavvuf* adlı eseri onun riyâyetinde okur.¹³

Saîd Havvâ’nın sûfîlerle ilk ciddi teması üniversite yıllarında gerçekleşir. 1956 yılında Şam’da henüz yeni kurulan Şeriat Fakültesi’ne kaydolduktan sonra bölgenin önde gelen âlimlerinden ve Derkâviyye tarikatı¹⁴ şeyhlerinden Şeyh Muhammed Hâşimî’yi (öl. 1961)¹⁵ ziyaret eder ve onun sohbet halkalarına katılır. Havvâ, kelâm ilmine derin vukûfiyeti bulunan bu sûfîyi, kendisini İhvân hareketiyle tanıştıran Şeyh Muhammed Hâmîd’den sonra en çok etkilendiği zât olarak zikreder. Nitekim bu zât, Havvâ’ya tarikat viridlerini telkin eder. O, bu viridlerin, Hasan el-Bennâ’nın viridlere dair kaleme aldığı *Risâletü'l-me'sûrât*'ının sonlarında bulunan istiğfar, salavat ve tehlillerden ibaret olduğunu dile getirir.¹⁶

Havvâ, Muhammed Hâşimî ile olan yakınlaşmasından sonra Şeyh Muhammed Hâmîd’in, kendisine, Şeyh İbrahim Galâyînî’nin (öl. 1958/1378)¹⁷ meclislerine katılması ve Nakşibendiyye tarikatının zikir usulünü benimsemesi tavsiyesinde bulunduğunu söyler. Havvâ, birkaç arkadaşıyla beraber şeyhin yanına varır ve ona bi’at eder. Havvâ’yı şeyhe yönlendiren Muhammed Hâmîd, kendisine İhvân hareketinde sorumluluk alıp faal olması gerektiğini söylerken Şeyh, Havvâ’ya uzleti tavsiye eder. Ancak Havvâ, bir

¹¹ Havvâ, *Hâzîhî Tecribetî*, 26-29.

¹² Örneğin Saîd Havvâ, İhvân hareketinin en önemli şahsiyetlerinden biri olan Mevdûdî ile ilk karşılaşmalarında onun, kendilerine özellikle İslâm’ın temel ahlâkî değerlerine sıkı bir şekilde temessükü tavsiye ettiğini ve bunun kendisini hayli etkilediğini söyler. bk. Havvâ, *Hâzîhî Tecribetî*, 34.

¹³ Havvâ, *Hâzîhî Tecribetî*, 31-32, 38.

¹⁴ İlk kurucusu İdrîsî şeriflerden Ali b. Abdurrahman el-Cemâl olan bu tarikat, 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında Fas ve Cezayir’de yaygınlık göstermiştir. Kendisi şâzelî şeyhlerinden Ebü'l-Mehâmid Sîdî el-Arabî el-Endelüsî’ye intisap ettikten sonra on altı yıl boyunca hizmetinde bulunur. Şeyhinin vefatından sonra yerine geçerek Fas’ta bir zâviye yaptırır ve burada irşâdla meşgul olur. Ali b. Abdurrahman’ın vefatı üzerine en meşhur halifesi Mevlâ el-Arabî ed-Derkâvî yerine geçer. Onun tarikatın başına geçmesiyle beraber müridânın sayısında hatırı sayılır bir artış olur. Daha sonra bu tarikat, âdâb ve esaslarını tarif ve tespit eden ed-Derkâvî’ye nispetle “Derkâviyye” ismini alır. Muhammed es-Seyyid el-Celyend, “Derkâviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/179.

¹⁵ 1851 yılında Cezayir’in Tilimsan şehrine bağlı Subde mevkiinde dünyaya gelir. İlk öğrenimini bölgenin âlim şahsiyetlerinden biri olan babasından alır. İlmî tahsili sırasında bölgenin önemli sûfî ve âlimlerinden olan Muhammed b. Yellis’ten dersler okur ve akabinde ona intisap eder. Fransızların Cezayir’i işgali sırasında Şam’a hicret eder ve Derkâviyye şeyhlerinden Ahmed el-Alevî’ye intisap eder. Zamanla cami ve medreselerde ders ve zikir halkaları kurar. Birçok kişinin, onun sohbet ve telkinleriyle tövbe ettiği söylenir. 1961 yılında irşâd faaliyetlerini yürüttüğü Şam’da vefat eder. bk. İlyas Çelebi, “Muhammed b. Ahmed Hâşimî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/410.

¹⁶ Havvâ, *Hâzîhî Tecribetî*, 29-30.

¹⁷ Hicrî 1300 yılında Dimeşk’te doğar. Şeyh Mahmûd Attâr, Şeyh Abdulkâdir el-İskenderânî, Şeyh Ebu'l-hayr el-Meydânî gibi dönemin önemli âlimlerinden ders alır, henüz gençlik yıllarının başında “Katanâ” şehrinde imam ve hatiplik görevlerini üstlenir. Tasavvufta Şeyh İsâ el-Kurdî en-Nakşibendî’nin yanında sülûkunu tamamlayarak halifelik aldığı rivayet edilir. İlmî müktesebatını elde ettikten sonra kendisine Katanâ müftülüğü görevi tevdi edilir ve vefat ettiği tarih olan 1378 yılına kadar bu görevi devam ettirir. bk. Muhammed Edîb Sâlih, *Hâkezâ ju'ellimü'r-rabbâniyyân* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1428/2007), 242-264.

davet hareketi olarak gördüğü Müslüman Kardeşler Teşkilatı içindeki mücadelesini uzletten daha hayırlı gördüğünden şeyhin bu tavsiyesine uymaz.¹⁸

Havvâ, üniversite yıllarında bazı arkadaşlarıyla beraber tasavvufî bir sülûk sürecine girdiğinden bahseder. Buna göre Hama'da birkaç odadan müteşekkil bir mescidi kendilerine karargâh olarak seçerler. Burada zikir meclisleri kurar, sabah akşam virdlerini okurlar. Bir müddet sonra bir ev kiralayıp faaliyetlerini buraya taşırlar. Bu onlar için ideallerindeki İslâmî eğitim merkezinin bir örneği mesabesindedir. Nitekim onları ruhî, ilmî, fikrî ve ahlâkî gelişim ve olgunluğa götürecek bir ortam oluşturmayı başarmışlardır. Zamanla ilmî müzâkerelerin yapıldığı, isteyenlerin itikâfa girdiği, irşâd faaliyetlerinin yürütüldüğü bir yapı teşekkül eder. Böylece insanların teveccüh ettiği, akidesi bozuk insanların inancını tazelediği ve günah işleyenlerin gelip tövbe ettiği, kimsenin dışlanmadığı, devlet nizamına aykırı hiçbir hareketin sadır olmadığı gayri resmî bir dinî kurumsal yapı ortaya çıkar. Bu yapı, Saîd Havvâ'nın üniversite yıllarından sonra da faaliyetlerini aynı şekilde sürdürmüştür.¹⁹

Havvâ hayatı boyunca birçok sûfî zevâtın meclislerine katıldığını, onlardan istifade ettiğini hatta bazılarının sözlü, bazılarının ise yazılı icâzet aldığını söyler. Dimeşk'te bulunduğu sırada meclislerine devam ettiği ve "velilerin velisi" şeklinde övgüde bulunduğu Molla Ramazan el-Bûtî'den (öl. 1410/1990) şifahî olarak "Allah yoluna davet" konusunda icâzet aldığını ifade eder. Hayatında en çok etkilendiği kişilerin başında gelen Muhammed Hâşim'in halifelerinden bazılarının yanında ayrı ayrı üç defa halvete girdiğini ve bu halifelerden birisinin kendisine yazılı olarak mürid yetiştirmek ve irşâd için icâzet verdiğini belirtir. Ayrıca Hama'da "Cem'iyetü'l-Ulemâ" (Ulemâ Topluluğu) başkanı olan Şeyh Muhammed Ali el-Murâd'ın (öl. 1421/2000) yazılı olarak kendisine öğrettiği her şeyin icâzetini (icâzetü'l-küll); beş ayrı tarikatın şeyhinden de ayrı ayrı bu tariklerin icâzetini aldığını aktarır.²⁰ Bütün bunlara bakıldığında Havvâ'nın güçlü bir sûfî şahsiyete sahip olduğu anlaşılır. Ancak o, icâzet aldığını söylediği sûfîlerin hepsinin isimlerini vermez. Kanaatimizce bunun nedeni, bu zevâtın, yaşadıkları muhitin dışındaki İslâm coğrafyasında şöhret bulmamalarından kaynaklanmaktadır.

4. Saîd Havvâ'ya göre Tasavvuf

Saîd Havvâ yukarıda ifade edildiği hayatının önemli bir kısmını sûfî meclislerinde geçirmiştir. O, tezkiye, tahliye, zikir ve halvet gibi tasavvufun Kur'an ve sünnet kaynaklı esaslarını hayatının merkezine almış, nazarî tasavvufu ise eleştirmiştir. Nitekim kendisi *Terbiyetünâ er-rûbiyye, el-Müstahlas fî tezkiyetü'l-enfûs ve Müzekkirât fî menâzîli's-siddîkîn ve'r-rabbâniyyîn* isimli eserlerini yazma nedenini şu şekilde açıklar: *Muâsır İslâm âlimleri ve davetçileri, dönemin koşullarına uygun bir şekilde güncellenmiş bir tasavvuf anlayışına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu durum, günümüzde tasavvuf adı altında ortaya konan bazı sapmaların da önünü alacaktır. Tedavülde bulunan kitapların çoğu şatahat²¹ türü ibarelere yer verirken nazarî konuları ele almakta ve içinde bulunduğumuz asrın problemleri ve bu problemlerin halline dair sadra şifa bilgiler ihtiva etmemektedir.²² Günümüz toplumunda Müslüman gençliğin ruhî terbiyeye ihtiyacı göz ardı edilemez. Dolayısıyla tasavvufun hakikatlerini ortaya koyan, anlaşılır, kavram ve meseleleri olması gerektiği gibi açıklayan kaynaklara ihtiyaç vardır.²³*

¹⁸ Havvâ, *Hâzîhî Tecribetî*, 30.

¹⁹ Havvâ, *Hâzîhî Tecribetî*, 54-55.

²⁰ Havvâ, *Hâzîhî Tecribetî*, 38.

²¹ Gelen feyz ve tecellilerin vesilesiyle velî kullardan sadır olan ve şeriatın zahirine muhalif görünen sözlere denir. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü TTDS* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2004), "Şatahat", 595.

²² Kanaatimizce burada müellif son dönemde yazılmış ve toplumun meselelerini tasavvufun hakikatleriyle ele alan bir kitabın yokluğundan muzdariptir. Zira o, ilk tasavvuf klasiklerini okuduğunu, istifade ettiğini ve bunların okunmasını tavsiye ettiğini eserlerinde özellikle belirtir. bk. Saîd Havvâ, *Cündullah Sekâfeten ve Ahlâken* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1412/1992), 133.

²³ Havvâ, *Cündullah*, 133-34.

Havvâ'ya göre tasavvuf müstakil bir şer'î ilimdir. Nitekim sahabe “Yeryüzünden kaldırılacak ilk ilim, huşûdur.”²⁴ buyurmuşlardır. Huşû ise tasavvufun konusu olan kalbî amellerden birisidir. O, aynı zamanda tasavvufun, fıkıh ve akaid ilimlerinin mütemmimi/tamamlayıcısı olduğunu belirtir.²⁵ Bu üç ilmin mahiyetinden, konularından ve metodolojisinden özetle bahseden ve aralarındaki sıkı ilişkiyi ortaya koyan *Cevlâtün fi'l-fıkheyni'l-kebîr ve'l-ekber ve usûlihîmâ* isimli eseri kaleme alan Havvâ, ilk dönem sûfilerinin, tasavvufu, ehl-i sünnet ve'l-cemâat akidesi çizgisine çekme ve onu, kalbî amelleri konu alan pratik fıkıh uygulamalarından ibaret bir ilim olarak ortaya koyma gayretlerinin²⁶ son dönemlerdeki bir temsilcisi olarak görülebilir.

Havvâ, Kuşeyrî'den (öl. 465/1072) ve Ahmed Zerrûk'tan nakiller yaparak sûfiyenin bu ilmi, tevhid ve sahih bir akide üzerine inşa ettiklerini, inançlarını her türlü bid'atten muhafaza ettiklerini, selefın ve ehl-i sünnetin menhecine/yoluna tâbi olduklarını, varlığa ve ademe/yokluğa dair görüşlerini bu çerçevede sarıh ifadelerle dile getirdiklerini söyler. Eğer bunun dışında bir şeyler söylenmişse de sarahaten küfür içermediği müddetçe en kötüyü yorumlanarak tekfirci bir tutum takınılması ve söylenen sözleri eleştirip sözün sahibinin Allah'a havale edilmesi gerektiğini ifade eder.²⁷

Havvâ'ya göre sûfiye içerisinde bid'at ehlî insanların varlığı, tasavvufun tümünden reddedilmesini gerektirmez. O, Ahmed Zerrûk'un *Kavâ'idü't-tasavvuf* isimli eserinde ifade ettiği “Tasavvuftaki aşırılıklar heva ehli kelimciler ve haklarında kötü konuşulan kusurlu fakihler gibidir. Sözleri terkedilir, amellerinden sakınılır; ancak söylemlerinden dolayı kendilerini nispet ettikleri hak mezhep terkedilmez.”²⁸ sözünü naklederek onun bu konudaki düşüncesini teyit eder.²⁹

Havvâ'ya göre tasavvuf ve fıkıh birbirini tamamlayan iki ilimdir ve biri diğeri olmadan eksik kalır. Bununla beraber o, fakih bir sûfinin, sûfi bir fakihten üstün olduğunu söyler.³⁰ Bu görüşüne Ahmed Zerrûk'tan naklettiği şu ifadeleri referans gösterir: “Tasavvuf, fıkihtan daha özel bir alandır. Onun için fakihin sûfiyi inkâr etmesi mümkündür; ancak sûfinin fakihi inkâr etmesi sahih olmaz. Tasavvuf olmadan sadece fıkıh ilmiyle iktifa edilebilirken; fıkıh olmadan tasavvufla iktifa edilmesi doğru olmaz. Tasavvuf, fıkihtan daha yüce bir ilim olsa da maslahat açısından onun derecesinde değildir.”³¹

Havvâ eserlerinde Kitap ve Sünnet menşeli bir tasavvuf anlayışını ısrarla vurgular. O, Özellikle Kuşeyrî'nin *Risâle*'sinden yaptığı nakillerle ilk dönem sûfilerinin, Kitap ve Sünnet'e ittibâa verdikleri ehemmiyeti ortaya koymaya çalışır. Bu nakiller arasında Ebû Süleyman Dârânî'nin (öl. 215/839) “Sûfiyenin bazı nüktelerini Kitap ve Sünnet'ten iki şahide arz etmedikçe kabul etmem.” sözü ile Bâyezîd-i Bistâmî'nin (öl. 234/848) “Bir adamın birçok keramet gösterdiğini hatta havada uçtuğunu görseniz, dinin emir ve yasaklarına ve şeriatın hükümlerine karşı durumunu görmeden ona aldanmayınız.” uyarısı en dikkat çekenleridir. Aynı zamanda Havvâ, sûfiyenin büyüklerinden İmam Şiblî'nin (öl. 334/946) vefat etmeden hemen önce hasta yatağında kendisine abdest aldırılırken sakallarına tahlil (تخليل)³² yapılmadığı için

²⁴ Bu rivayet, Hz. Peygamber'den rivayet edilen uzun bir hadiste yer alan râvilerden Cubeyr bin Nefir'in, Ubâde b. Sâmî'ten naklettiği bir haberdır. Hadisin tamamı için bk. Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beirut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), “İlim”, 5.

²⁵ Zira fıkıh ilmi, namazın şart ve rükünlerinden bahsederken tasavvuf, o namazın nasıl huşû içerisinde kılınacağından; akaid ilmi, Allah'ın esmâ ve sıfatlarında bahsederken tasavvuf, bu esmâ ve sıfatların mana ve tecellilerinden bahseder. bk. Saîd Havvâ, *Cevlâtün fi'l-Fıkheyni'l-Kebîr ve'l-Ekber ve Usûlihîmâ* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1981/1401), 78, 104.

²⁶ İlk dönem sûfi müelliflerin bu konudaki hassasiyetleri için bk. Abdullah Kartal, “Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer'î ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/2 (2015), 6-8.

²⁷ Saîd Havvâ, *Müzekkirât fî Menâzîlî's-Siddîkîn ve'r-Rabbânîyyîn* (Beirut: Dârü Ammâr, 1409/1989), 9-10.

²⁸ Ahmed Zerrûk, *Kavâ'idü't-Tasavvuf* (Dimeşk: Dârü'l-Beyrûtî, 1424/2004), 51.

²⁹ Havvâ, *Müzekkirât*, 10.

³⁰ Havvâ, *Müzekkirât*, 10.

³¹ Zerrûk, *Kavâ'idü't-Tasavvuf*, 40.

³² Tahlil, abdest alan kişinin yüzünü yıkarken sakal diplerini parmaklarıyla ovalaması anlamında olup Hz. Peygamber'in sünnet uygulamalarındandır. bk. Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-

kendisine abdest aldırın kişinin elini tutup sakallarının diplerine kadar yüzünü ovalamasını, sünnete verdiği önemi göstermesi açısından önemli bir rivayet olarak görür. Bu nakillerden sonra Havvâ, sûfîlerin, bid'atler ve şeriata muhalif fiilleriyle değil, sünneti taharri/araştırma ve ona tabi olmadaki azimleriyle insanların muhabbet ve güvenlerini kazandıklarını dile getirir.³³

Sa'îd Havvâ, aksiyoner bir tasavvuf anlayışını gerekli görür. O, kendi döneminde müşahede ettiği tasavvufun, tamamen içe kapanan, asrın ihtiyaçlarına yabancı, bir kenara sinmiş, mücâhede ve mücadeleyi bırakmış birkaç kişinin insafına terkedildiğini ve bunun hayır getirmeyeceğini söyler. O, tasavvufun zühd olarak ortaya çıktığı ilk dönemlerde mücâhede kavramının öne çıkarıldığını ve İslâmî hareketin, tasavvufa ilk dönemdeki canlılığı kazandırması gerektiğini belirtir. O dönemlerde Afrika'da emperyalist devletlere karşı mücadele veren Senûsiyye tarikatı başta olmak üzere, Kafkasya'da Ruslara karşı savaşan Şeyh Şâmil'i (öl. 1871) Hindistan'da İslâm'ı yaymak için büyük çaba sarf eden İmâm-ı Rabbânî'yi (öl. 1034/1624) ve Türkiye'de o dönemin Nakşibendî şeyhlerinden Şeyh Sa'îd'i (öl. 1960)³⁴ ideal tasavvufî hareketin öncüleri olarak gördüğünü dile getirir. Kendilerinin de bu tarikat ve sûfîler gibi bir tasavvufî cihad uyanışını gerçekleştirmek için büyük gayret içinde olacaklarını ifade eder.³⁵

Havvâ, Kur'an'da nâzil olan "Baskı ve şiddet kalmayınca ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın."³⁶ ayetini hatırlattıktan sonra bazı sûfî büyüklerin cihada çok önem verdiklerini ve gerektiğinde cenk meydanlarında eline kılıç alıp küffarla savaştıklarını zikreder. Bu gibi zâtların aynı zamanda içinde buldukları vaktin hakkını verdiklerini belirtir.³⁷ Örnek olarak da Kuşeyrî'nin *Risâle*'sinden³⁸ Hâtemü'l-Esamm'ın (öl. 237/851) şu rivayetini nakleder: "Şakik (öl. 194/810) ile beraber ordu saflarında Türklere (Moğollara) karşı savaşıyorduk. Çok zorlu bir savaş idi. Şakik bana 'Bugün kendini nasıl görüyorsun? Gerdek gecesinde hanımınla ilk geçirdiğin geceki hazzı alıyor musun?' diye sordu. Ben ona 'Hayır, vallahi öyle hissetmiyorum.' dedim. Bunun üzerine o, 'Lakin ben vallahi kendimi o geceyi yaşıyor gibi görüyorum.' dedi."³⁹

5. Havvâ'ya Göre Tasavvufun Problemleri

Sa'îd Havvâ, akaid ve fıkhla beraber İslâmî ilimlerin en önemli üç disiplininden biri olarak gördüğü tasavvufa, zamanla Kitap ve Sünnet'te yeri olmayan bazı bid'at ve hurafelerin karıştığını, bundan dolayı bazı kimselerin ona cephe aldığını söyler. Ancak o, bu nedenle tasavvufa cephe alan kimselerin tamamen tasavvufu inkâr etmelerini tehlikeli görür. Nitekim Kitap'a ve Sünnet'e baktığımızda kalp, kalbin selameti, kalbin hastalıkları ve tedavisi, nefis, nefis tezkiyesi, nefsin tuzakları ve bunlardan korunma yolları, yakîn, takvâ vb. konulara yer verildiğini görürüz. Buna göre zikri geçen konuları ele alan bir ilme ihtiyaç hâsıl olur ve böylece tasavvuf ilmi neşet eder. Sûfîler yukarıda zikrettiğimiz konuları ve bu konularda bilinmeyenleri ortaya koyan eserler telif ederek İslâmî düşünceye büyük katkı sunmuşlardır.⁴⁰

Makdisî, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin-Abdulfettah Muhammed el-Huluv (Riyad: Dârü'l-İlmi'l-kütüb, 1417/1997), 1/147.

³³ Havvâ, *Müzekkirât*, 12-13.

³⁴ Havvâ'nın Şeyh Sa'îd ismiyle işaret ettiği zât vefat tarihinden de anlaşıldığı üzere Bedüzzaman Said Nursî'dir. Said Nursî'nin herhangi bir tasavvufî tarikattan hırka giydiği bilinmese de hakkında yapılan bir çalışmada kendisinin, hakikat dersini, uveysî bir yolla Gavs-ı A'zam, Ali Zeynelâbidin ve daha sonrasında Hz. Hüseyin vasıtasıyla Hz. Ali'den aldığını söylediği aktarılır. bk. Abdulvehap Erin, "Nursî'nin Tasavvuf ve Tarikatlarla İlişkinde Dair Bir Değerlendirme", *EKEV Akademi Dergisi (Özel Sayı)* (Ekim 2023), 21.

³⁵ Havvâ, *Terbiyetünâ er-Rûbiyye*, 6-7.

³⁶ el-Enfâl 8/39.

³⁷ Sûfîler bu durum için İbnü'l-vakt terimini kullanırlar. Bu terim, zamanın uyarına giden, vaktin icablarına göre hareket eden, mizaç ve tabiata göre söz söyleyen, müsamahakâr kişiler için kullanılır. Bk. Cebecioğlu, "İbnü'l-vakt", 294.

³⁸ Ebü'l-Kâsım Zeynü'l-İslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* (Beirut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2003), 397.

³⁹ Havvâ, *Müzekkirât*, 17.

⁴⁰ Havvâ, *Cevlâtün fi'l-Fıkheyni'l-Kebîr ve'l-Ekber ve Usûlibimâ*, 128-129.

Havvâ, bu genel değerlendirmeyi yaptıktan sonra tasavvufun problemleri hakkında düşüncelerini aktarır. Bunları kısaca maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Bu ilme müntesip olanların ekseriyeti, tasavvufu diğer ilimlerden hatta Kitap ve Sünnet'ten bağımsız görerek büyük bir hataya düşerler. Onlar bu ilmin tek başına yeterli olduğunu düşünerek fıkıh ve akaid gibi İslâmî ilimleri okumaktan imtina ederler. Kitap ve Sünnet'ten ise sadece tasavvuf konularına dair naslara ehemmiyet verirler. Halbuki Kitap ve Sünnet'le beraber bütün İslâmî ilimler hem dünya hem de ahiret selameti için elzemdir.

Havvâ, tasavvufun, Müslümanların ihtiyaç duyduğu bir ilim olduğunu söyler. Bununla beraber o, İslâm'a dair bütün konuları ihtiva eden bir ilim değil, aksine diğer İslâmî ilimlerin mütemmimidir. Örneğin namazın şartları, rükünleri gibi konular fıkıh ilminin; namaz gibi farz olan ibadetleri inkâr edenlerin durumu akaid ilminin; namazın kabul şartlarından biri olan ihlâs ise tasavvuf ilminin konusudur. Buna göre bir sûfi, Kitap ve Sünnet kaynaklı fıkıh ve akaid gibi ilimlere gerekli ehemmiyeti vermez ve bunları öğrenmezse hem sapıtır hem de saptırır. Bu durumda o, Kur'an'ın "Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?"⁴¹ ayetinin muhatabı durumuna düşer.⁴²

b) Fıkıh ilmi, amellerin Kitap ve Sünnet'e uygunluğunu ortaya koyan bir ilimdir. Fakihin görevi ise insanları bu konuda bilgilendirmek ve şeriata muhalif bir iş yaptıklarında onları uyarmaktır. Akaid ilmi ise imana taalluk eden meseleleri konu edinir. Bu ilmin mütehasısları olan kalamcılar da imanı zedeleyecek durumları açıklayarak insanların sahih bir akideye sahip olmalarına vesile olurlar. Ancak günümüzde hem fakihler hem de kalamcılar, sûfilere bey'at ederek onlara teslim olmuşlardır. Bu durum mürid konumuna düşen fakih ve mütekellimlerin seslerini kesmiş ve birçok hurafenin tasavvuf adı altında boy göstermesine neden olmuştur.⁴³

c) Sûfilerin seyr u sülûk makamlarına dair verdiği malumatlar çok değerlidir. Bu konuda onlardan başkası pek söz söylememiştir ve bu konunun araştırmacılar olarak onların topluma vereceği çok şeyleri vardır. Ancak sûfiyeden bazılarının kemâle ulaştıran bu makamlara muhalif işler yapması, insanların, onlara ve getirdikleri ilme muhalefetini körüklemiştir.⁴⁴ Buna göre öncelikli olarak yapılması gereken şey, bu nezih alanı bid'at ve hurafelerden temizlemek ve onu, üzerinde bina edildiği sağlam esaslara oturtmaktır.⁴⁵

d) Tasavvufun temelde iki alanı vardır. Bunlardan biri seyr u sülûk, tezkiye, tasavvufî hal ve makamlarla ilgili kısımdır. Diğeri ise tasavvufun epistemolojik altyapısını oluşturan keşif ve müşahedelerdir. Keşif ve müşahedeler bir peygamberin kalbinden sadır olduklarında kati delil ve kesin bilgi olarak kabul edilir. Çünkü peygamberlerin masumiyeti vardır. Sûfilerin ise masumiyet sıfatları olmadığından onların keşif ve müşahedeleri kesin bilgi içermez. Bununla beraber tasavvuf ehli böyle bir iddia içerisindedir. Bu durum bir sapmaya ve kaosa neden olmaktadır. Eğer onların söylediği gibi olsaydı ictihadî meselelerde onların verdiği keşfi bilgilere itimat etmek gerekecekti. Halbuki ictihadî meselelerde görüşleri bize ulaşan bir sûfi-fakih profili bulunmamaktadır. Nitekim "tâvûsü'l-ulemâ" lakabıyla meşhur büyük sûfi Cüneyd-i Bağdâdî dahi Süfyân-ı Sevri'ye nispet edilen "Sevriyye" mezhebine müntesiptir. Aynı durum diğer ilimlerde de caridir. İman ile ilgili konular kalam âlimlerine, hadisî sîhhati ile ilgili konular hadis âlimlerine ve ayetlerin anlaşılması ve yorumlanmasına dair meseleler ise tefsir âlimlerine havale edilir.⁴⁶

Havvâ, keşif ve müşahedeye dayalı mânevî tecrübenin masum bir yönü olmadığını söylese de bunu değersizleştirmez. Nitekim o, Hanzale b. er-Rebî' el-Üseyyidî'den gelen bir rivayeti delil göstererek keşif ve

⁴¹ el-Bakara 2/85.

⁴² Havvâ, *Cevlâtün fi'l-Fıkheyni'l-Kebîr ve'l-Ekber ve Usûlihîmâ*, 129.

⁴³ Havvâ, *Cevlâtün fi'l-Fıkheyni'l-Kebîr ve'l-Ekber ve Usûlihîmâ*, 79.

⁴⁴ Havvâ, *Müşekkîrât*, 13.

⁴⁵ Havvâ, *Cevlâtün fi'l-Fıkheyni'l-Kebîr ve'l-Ekber ve Usûlihîmâ*, 132-133.

⁴⁶ Havvâ, *Cevlâtün fi'l-Fıkheyni'l-Kebîr ve'l-Ekber ve Usûlihîmâ*, 133-134.

müşahedelerin sıhhatine hükmeder. Buna göre Hanzale, Hz. Peygamber'den ayrı kaldığı zamanlarda onun huzurunda iken aldığı mânevî hazzı duyamadığı için kendisinin münafık olduğunu düşünmüş ve bu durumu önce Ebû Bekir'e, daha sonra Hz. Peygamber'e bildirmişti. Hz. Peygamber bu durumun münafıklığın alameti olmadığını haber verdikten sonra şöyle buyurur: "Nefsim kudreti elinde olana yemin olsun ki, huzurumda bulunduğunuz hal üzere devam etseydiniz melekler (evlerinizde) döşekleriniz üzerinde ve yollarda sizinle musafaha ederlerdi. Fakat ya Hanzala, bir saat ibadetle bir müddet dünya işleriyle uğraşınız, yeter."⁴⁷ Havvâ'ya göre bu rivayetin bize işaret ettiği hakikatlerden biri de şudur: Bir mü'min sürekli zikir halinde olup Rabbinden gafil olmazsa, Hakk Teâlâ onun kalbinden sır perdelerini kaldırır ki, İmrân b. Husayn hakkında gelen rivayette olduğu gibi⁴⁸ meleklerin selamını duyacak ve onlarla musafaha edecek kadar kalbî bir terakkiye nail olur.⁴⁹

e) İnsanlar arasında hürmeti en çok hak edenler peygamberlerdir. Sıfatı ne olursa olsun hiçbir insan onlardan daha fazla hürmeti hak etmez. Yüce Allah'ın "(Yahudiler) Allah'ı bırakıp hahamlarını, (Hristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler."⁵⁰ ikazı hiçbir zaman akıldan çıkarılmamalıdır. Buna göre Hz. Peygamber'in sahih sünnetine muhalif olan her türlü terbiye, talim, seyr, telkin ve sülûku reddetmek vaciptir. Çünkü şeyhlere olan saygı onların, Hz. Peygamber'e olan tabiiyetlerinden kaynaklanır. Buna göre ilimlere vakıf muharrirler/yazarlar, tasavvuf kitaplarında yer alan ve şer'î kıstaslara aykırı olmayan her bilgiyi teyit etmeli, aykırı olanları ise münasip bir üslupla eleştirerek reddetmelidirler ki, bu yolda seyreden salikin ayağı kaymasın ve yanlış yola sülûk etmesin.⁵¹

f) Tasavvuf, Hakk'a yolculuk ve O'na vuslatı gaye edinir. Bu yolculukta en büyük azık ameldir. Sûfiler, sâlih amellerle meşgul olurken kalplerine bazı hakikatler ilkâ olunur. Her sûfînin kalbine ilkâ edilen sır ve hakikatler, tabiatı ve kabiliyetine göre farklılık arz eder. Tasavvuf kitaplarında bunların tafsilatını okumak mümkündür. Ancak unutulmamalıdır ki, bu konularda hakem Kitap ve Sünnet'tir. Sûfilerin hayat hikâyeleri ve mânevî tecrübeleri okunurken bunlardan daha elzem olan Hz. Peygamber'in sîreti/yaşantısı ihmal edilmektedir. Bu haklı eleştirinin dikkate alınıp Hz. Peygamber'in hayatına dair telif edilen eserlere öncelik verilmesi ve sûfilerin yaşadığı mânevî tecrübelerin bu siyer kitaplarında yer alan bilgiler ışığında değerlendirilmesi daha sağlıklı olacaktır.⁵²

6. Havvâ'nın Sûfî-Selefi Anlayışı

Saîd Havvâ, öncelikli olarak muasır bir davet anlayışı ortaya koyma gayreti içerisinde olduğunu belirtir. Nitekim İslâm toplumu, çağın ihtiyaçlarına cevap veren, İslâm'ın hakikatleriyle çelişmeyen ve her türlü şâibeden arınmış bir tasavvufî bilince muhtaçtır. Ona göre ifrat ve tefritten arınmış bu tasavvufî bilinc, ancak sünnî akide ile selefi düşüncüyü mezceden bir tasavvuf anlayışıyla tahakkuk edebilir. Bu bağlamda modern toplumun sebep olduğu ruhî hastalıkları ve ahlâkî yozlaşmaları tedavi edebilecek yeni bir anlayışın ortaya konması ve bu çerçevede bazı eserlerin kaleme alınması zaruridir.⁵³

Genelde İhvân hareketini ve özelde Saîd Havvâ'yı günümüzdeki selefilik hareketiyle özdeşirmek büyük hata olur. Zira günümüz selefi hareketlerin en önemli özelliği kendi akidelerini benimsemeyenleri rahatlıkla tekfir etmeleridir. Ayrıca günümüz selefleri, sûfî anlayışın üzerine temerküz ettiği velî, keramet ve tevessül gibi kavramları haddi zâtında kabul ederken sûfilerin bunlara dair düşünce ve uygulamalarını inkâr; hatta ifrat olarak yorumladıkları bazı davranışları şirk ile itham ederler. Hâlbuki hem İhvân'ın

⁴⁷ Ebû'l Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-Sabîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beirut: Dârü İhyâit-Türâsi'l-Arabî, ts.), "Tevbe", 12.

⁴⁸ İmâm Taberânî, Katâde'ye dayandırdığı bir rivayeti şöyle aktarır: "Melekler, hastalığını dağılayınca kadar İmrân b. Husayn ile musafaha ediyorlardı." bk. Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü'bnî Teymiye, ts.), 18/107 (No. 203).

⁴⁹ Havvâ, *Cevlâtün fi'l-Fıkheyni'l-Kebîr ve'l-Ekber ve Usûlihîmâ usûlihîmâ*, 130-131.

⁵⁰ et-Tevbe 9/31.

⁵¹ Havvâ, *Cevlâtün fi'l-Fıkheyni'l-Kebîr ve'l-Ekber ve Usûlihîmâ*, 135.

⁵² Havvâ, *Cevlâtün fi'l-Fıkheyni'l-Kebîr ve'l-Ekber ve Usûlihîmâ*, 133-136.

⁵³ Havvâ, *Cevlâtün fi'l-Fıkheyni'l-Kebîr ve'l-Ekber ve Usûlihîmâ usûlihîmâ*, 20, 24.

kurucusu Hasan el-Bennâ⁵⁴ hem de onun düşüncelerini devam ettiren Havvâ bu konularda sûfiyyeye daha yakın bir duruş sergilerler. Havvâ, tekfircilik anlayışı hakkında İbn Fûrek'in (öl. 406/1015) "Bin kâfire yanlışlıkla Müslümanmış muamelesi yapmak, bir Müslümanı kendisinden zahir olan bir şüpheden dolayı küfürle itham etmekten daha hafiftir." sözünü naklederek bu konudaki hissiyat ve hassasiyetini ortaya koyar.⁵⁵

Havvâ'nın seleflikten kastı, asr-ı saadet olarak bilinen Hz. Peygamber dönemi ve akabinde süregelen tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn dönemlerinde toplumun sahip olduğu dinî ve ahlâkî hassasiyet ile Kitap ve Sünnet'e sadakati esas alan anlayıştır. Zamanla bu hassasiyetler zayıflamaya başlayınca tasavvuf, kalbî ve ahlâkî bir hareket olarak selefîn sahip olduğu din ve ahlâk anlayışını yeniden canlandırmayı hedeflemiştir. Ancak tarihî süreç içerisinde İslâm'la bağdaşmayan bazı uygulama ve düşünceler tasavvufun içerisinde yer bulmaya başlayınca haklı olarak tasavvufu tekrar aslına ırcâ'/döndürme için Havvâ'nın yukarıda tarif ettiği saf dinî anlayışı savunan ve temsil eden seleflik düşüncesi devreye girer. O, sûfilerin de bu konuya hassasiyetle yaklaşım uyarılarda bulunduğu işaret ederek İbnü'l-Arabî'nin (öl. 638/1240) "Bu yolun tehlikelerinden sakınınız. Çünkü en çok dinden çıkışlar bu yolda vuku buluyor. Kim bu yolda ilmini, amelini ve halini tahakkuk ettirirse ebedî izzeti ve şerefi elde eder. Aksi takdirde helak olanlarla beraber o da helak olur." sözlerini hatırlar.⁵⁶

Havvâ, tasavvufun olduğu gibi seleflikin de suistimal mahalli haline geldiğini ve bu anlayışa sahip bazı zevatın tasavvuftaki bazı yanlışlardan yola çıkarak tasavvufu reddetmeye kalkıştığını ima ederek bazı uyarılarda bulunur. Buna göre muasır bir Müslümanın ne tasavvufa ne de seleflikte nefretle bakma hakkı yoktur. Müslüman basiret sahibi olmalı, aşırıktan uzak durmalıdır. Masum bir sûfi olmadığı gibi masum bir selefî de yoktur. Bazılarının yaptığı hatalar umuma hamledilmemeli, itidalli olunmalıdır. Kalbin hastalıklarını ve tedavi yöntemlerini ele alan bir ilme ihtiyaç duyulduğu gibi, herhangi bir konudaki söylemin veya eylemin Kur'ân ve Sünnet'e uygunluğunu sorgulayan bir anlayışa da ihtiyaç vardır. Zira itidal denilen ifrat ve tefrit arasındaki denge ancak bu şekilde kurulabilir.⁵⁷

7. Havvâ'nın Tasavvuf Anlayışında Öne Çıkan Tasavvufî İstilahlar

Aksiyoner ve reformist bir sûfî profiline sahip olan Saîd Havvâ, eserlerinde tasavvuf istilahlarına yer vermiş; ancak bunlara geleneksel tasavvuf düşüncesinin ötesinde farklı yorum ve izahlar getirerek öznel yaklaşımlar sergilemiştir. Kanaatimizce mensup olduğu İhvân hareketinin davetçi yapısı ve bu hareketin kurucusu Hasan el-Bennâ'nın tasavvufa bakışı, onun bu öznel yaklaşımlarının oluşmasında çok etkili olmuştur. Zira bunu kendi kitaplarında bizzat ifade eder.⁵⁸ Bu bağlamda tasavvufî istilahlara yüklediği anlamlar çerçevesinde onun tasavvufî görüşlerini kısaca ortaya koymaya çalışacağız.

7.1. Mürşîd, Şeyh, Rabbânî, ve Sıddık

Havvâ, Kur'an'da geçen "(Allah) kimi de şaşırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost (mürşîd) bulamazsın."⁵⁹ ayetini delil getirerek mürşîd vasfına sahip olan kişilerin insanların hidayetine vesile kılındığını söyler. Ayetten anlaşıldığı üzere her ne kadar mürşîd, Allah'ın iradesinin önüne geçemese de onun vesilesiyle hidayet kemal bulur. İnsanları hidayete çağıran ve onlara istikamet yolunu gösterenler hakikatte peygamberlerdir. Ancak Allah'ın veli kulları da onların vârisleri olmaları itibarıyla bu vazifeyi devam ettirirler. Ayrıca o, "Nitekim size içinizden bir peygamber gönderdik. O, size ayetlerimizi okuyor, sizi günahlardan temizliyor, size Kitap ve hikmeti öğretiyor; yine size daha önce bilmediklerinizi öğretiyor."⁶⁰ ayetinde şeyhlerin icra etmesi gereken önemli vazifelere işaret edildiğini söyler. Bu vazife,

⁵⁴ el-Bennâ'nın tasavvuf anlayışı için bk. Mehmet Emin Bener, "Hasan el-Bennâ'nın Sûfî Şahsiyeti ve İhvân-ı Müslimîn'e Yüklediği Tasavvufî Misyon", Sufiyye 15 (Aralık 2023), 63-96.

⁵⁵ Havvâ, *Müzekkirât*, 10.

⁵⁶ Havvâ, *Cevlâtün fi'l-Fıkheyni'l-Kebîr ve'l-Ekber ve Usûlibimâ*, 73-74.

⁵⁷ Havvâ, *Cevlâtün fi'l-Fıkheyni'l-Kebîr ve'l-Ekber ve Usûlibimâ*, 107.

⁵⁸ Havvâ, *Terbiyetünâ er-Râbiyye*, 7-8; Havvâ, *Cevlâtün fi'l-Fıkheyni'l-Kebîr ve'l-Ekber ve Usûlibimâ*, 7.

⁵⁹ el-Kehf 18/17.

⁶⁰ el-Bakara 2/151.

insanlara Allah'ın ayetlerini hatırlatmak, hatalarını gösterip uyararak, onları terbiye etmek, mânevî hastalıklarını tedavi etmek ve onlara Kitab'ı ve Sünnet'i öğretmektir.⁶¹

Havvâ'ya göre tasavvufun nihyeti aynı zamanda kemâlin nihyeti olan şeyhliktir. Ancak her insan bu makamı temsil edebilecek olgunlukta olamaz. Kâmil olsun, nakis olsun, sapmış olsun veya bid'at ehli olsun şeyhin hâl ve ahlâkı müridlerinde zahir olur. Bu nedenle nasıl bir şeyhe intisap edildiği çok önemlidir. Kişi iyi bir tahsil yapmadan bu yolun saliki olmamalı, sülûk ettiği bu yolda selamete varmak istiyorsa hiçbir zaman zahir ulema ile bağını koparmamalıdır. Bu konuda şeyhlere büyük görev düşmektedir. Buna göre ilim ile zikri beraber okutmaları, tasavvuf ilmini ise bilhare buna istidadı olana vermeye çalışmalıdırlar.

Havvâ, şeyhin, şeriat ile hakikat ilimlerini cem' eden ve kalbin hastalıklarını ve tedavi yöntemlerini bilen, müridlere istidat ve ihtiyacı ölçüsünde doğru reçeteyi verebilen ârif-i billah bir tabip olması gerektiğini söyler. Örneğin, riyazet çeşitlerinden olan cû'/açlık herkes için iyi bir tedavi olmayabilir. Fütûhât-ı ilâhiyye bazılarının kalplerine infakla, bazılarının kalbine eski giysileri giymekle, bazılarının kalplerine ise fakirlere hizmetle iner. Buna göre sâlikin hastalıklarını, onu iyi tanımadan sadece kendi yaşadığı hâl ölçüsünde tedavi etmeye çalışan şeyh kâmil değil, nâkistir. Çünkü kendi yaşadığı haller özeldir, şahsına mahsustur ve kendisi için geçerli olan bir tedavi başkasına fayda değil, zarar verebilir.⁶² Havvâ bu konuda Zerrûk'un *Kavâ'id* adlı eserinden şu esas nakleder: *Şeyhimiz bir müridine suyu soğutarak içmesini aksi takdirde kalpten samimi bir şekilde Allah'a şükretmeyeceğini söyler. Mürid de 'Peki, karbasına güneş vurup suyu ısıdıktan sonra suyu tekrar soğutup içmekten Allah'tan hayâ ettiğini söyleyen hakkında ne dersin?' diye sorduğunda, şeyh, 'Ey oğul! Bu hâl sahibidir ve ona bu konuda tabi olunmaz.'*⁶³

Saîd Havvâ'nın tasavvuf anlayışında sûfiyenin ortaya koyduğu makam ve menzillerin tümünü hâvî/içeren "rabbânî" kavramı önemli yer tutar. Rabbânîliğin dört esası vardır. Bu esaslar aynı zamanda muasır bir şeyhte bulunması gereken özelliklerdir. Bunlardan birincisi, zikirdir. Bundan maksat Kur'an'ın "Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah'ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur."⁶⁴ ayetinde işaret buyurduğu itminanı tahakkuk ettirenlerdir. İkincisi, ilimdir. Bu esas Kur'an'ın "Öğretmekte ve derinlemesine incelemekte olduğunuz Kitap uyarınca rabbânîler (Allah'ın istediği örnek ve dindar kullar) olun."⁶⁵ ayetiyle işaret ettiği önemli bir vasıftır. Üçüncüsü, ilim, amel ve hâl olarak rabbânîliği talep eden bir kişiye yardımcı olabilecek olgunluk ve kifayete/yeterliliğe sahip olmaktır. Dördüncüsü ise, irşâd faaliyetini yürütmek. Buna göre Rabbânî, ilk üç esas tahakkuk ettirdikten sonra başkalarının ıslahı için emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker vazifesine hayatını adanmalıdır.⁶⁶

Havvâ'ya göre her ârif-i billâh irşâda ehil olmayabilir. İrşâd yapacak zâtın icâzet almış olması evlâdır. Kendisine irşâd için icâzet verilen ârifin de bu vazifeyi yerine getirmesi şarttır. Çünkü toplumun bu mucâz/icazetli şahsiyetler tarafından terbiye edilmesi başkaları tarafından terbiye edilmesinden daha münasip düşer. Bu kâmillerin terbiyesinden geçmiş neferlerin meydana geldiği toplumlar inhırafa sapsaz, istikamet üzerinde olurlar. Kur'an'da geçen "...Kimi de şaşırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın."⁶⁷ ayetinde bu rabbânîlere işaret edilmektedir. Vâsıl olup kendisine irşâd için icazet verilmeyen ârif ise siddıktır, o rabbânî ârifin yardımcısı mesabesinde.⁶⁸

⁶¹ Havvâ, *Terbiyetünâ er-Rûbiyye*, 182-184.

⁶² Havvâ, *Müzekkirât*, 13-14.

⁶³ Zerrûk, *Kavâ'idü't-Tasavvuf*, 55.

⁶⁴ er-Ra'd, 13/28.

⁶⁵ Âli İmrân, 3/79.

⁶⁶ Saîd Havvâ, *Key lâ Nemdî Ba'iden 'an İhtiyâcâtü'l-'Asr* (Beyrut: Dârü'l-'Ammâr, ts.), 140-141.

⁶⁷ el-Kehf 18/17.

⁶⁸ Havvâ, *Müzekkirât*, 537-38.

7.2. Mürîd ve Bey'at

Havvâ'ya göre mürid, Kur'an'da "Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet."⁶⁹ ayeti mucibince peygamberler, sıddıklar, şehitler ve sâlihlerin istikametinde yol almaya çalışanlardır. Buna göre doğru yola sülûk edip bu yolun edeplerini muhafaza eden kişi, sahip olduğu meziyetlere göre bu dört zümreden birinin verasetine nail olur.⁷⁰

Havvâ, bu yola sülûk eden müridin haram ve helale çok dikkat etmesi gerektiğini belirtir. Bütün duyu organlarını harama kapatmalı, bir an olsun Allah'ın murakabesinden gafil olmamalıdır. Şehvî arzularına gem vurmayı bilmeli; çünkü şehvetine muvafakat gösteren kişi, safiyetini ve samimiyetini kaybeder. Havvâ, helal olan şehvetin dahi azaltılması gerektiğini söyleyerek bunun sahabe sünneti olduğunu ifade eder. Ancak helal şehveti galip gelen kişinin mazur sayılabileceğini belirtir.

Havvâ, müridin, şeyhi hakkında sû-i zanda bulunmaktan kaçınması başta olmak üzere bu yolun bazı edeplerinden bahsettikten sonra onu özellikle şu iki şeyden şiddetle sakındırır. Birincisi, İhvân'a karşı müridin nefsinde gizli haset beslemesidir ki bu durumda o tarikin bereketinden mahrum bırakılır. Çünkü sâlik, Allah tarafından kendisine bir fazilet bağışlanan İhvân'a gerekirse hizmet etmelidir. Bu yolun sünneti budur. İkincisi ise kötülerle mücâset yani aynı sohbet ortamında bulunmaktır. Nitekim bütün meşâyihin ortak görüşü şudur ki böyle bir şeyle ibtilâ/imtihan olan müridi Allah alçaltmış ve rezil etmiştir.⁷¹

Havvâ, müridin, şeyhin huzurunda Allah'a verdiği sözü yerine getirerek ahde vefa göstermesi gerektiğini söyler. Şeriatın kendisine yüklediği ve takatinin yetmeyeceği şeylerde Allah'a söz verip ardından ahde vefa göstermemesi onu, "(Kendiliklerinden) icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık. Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uymadılar."⁷² şeklinde nâzil olunan ayette bahsi geçen kişilerin durumuna sokar. Şehy, müridi bu konuda uyarmalıdır. Zira tasavvufta müridin şeyhe verdiği bey'at, şer'î olan yani insanların emîrül-mü'minîne verdikleri bey'at değil, bir nevi takvâ sözleşmesidir. Akabinde Havvâ, İmam Suyûtî'nin buna dair düşüncesini aktararak bu bey'atın şer'î bir bağlayıcılığı bulunmamakla beraber haddi zâtında bereket barındırdığını ve şeyhe olan muhabbetin bir gereği olarak ona riayetinin zaruri olduğunu ifade eder.⁷³ Bu düşünce daha önce ifade ettiğimiz gibi onun, tasavvufun, fıkın murakabesi altında olması gerektiğine dair dile getirdiği anlayışın bir neticesi gibi görünmektedir. Buna göre tasavvufa dair kavramlar şer'î sınırları aşacak bir yoruma tabi tutulmadan mutedil bir anlayışla ortaya konulmalıdır. Kanaatimizce Havvâ her ne kadar eserinde dile getirmese de bu konuda Bâyezîd-i Bistâmî'nin "Şeyhi olmayanın imâmı şeytandır" sözüne⁷⁴ atfen İmâm suyûtî'nin sözlerini nakletme ihtiyacı hissetmiştir. Ancak Bâyezîd'in bu sözünün daha sonraki bazı sûfiler tarafından tevil edildiğini de belirtmek gerekir.⁷⁵

7.3. Seyr u Sülûk (es-Seyr ilallâh)

Sâid Havvâ'ya göre Müslüman kişi, Hakk Teâlâ'nın emirlerini yerine getirdiği sürece seyr u sülûk hâlinedir ve seyr u sülûkun makam ve menzillerinden nasibini almaktadır. Lakin "Evlere kapılarından girin." emrine kıyasen seyr-i kâmil, seyrin kaynağını, nerede başladığını ve nerede nihayete erdiğinin marifetini elde etmek; hududunu, kayıtlarını, hâl ve makamlarını bilmekle olur. Havvâ, tasavvufu bir ilim olarak kabul etmekle beraber es-seyr ilallâh'ın sadece tasavvuf ile gerçekleşmeyeceğini, Allah'a olan bu seyrin başka yollarla da tahakkuk edebileceğini savunur. Ona göre bunun aksini düşünen sûfiler büyük bir hata içindedir. Nitekim sahabe ve onlardan sonraki nesiller tasavvuf bir ilim haline gelmeden önce sadece

⁶⁹ el-Fâtiha 1/6.

⁷⁰ Havvâ, *Müzekkirât*, 331-32.

⁷¹ Havvâ, *Müzekkirât*, 338-39.

⁷² el-Hadîd 57/27.

⁷³ Havvâ, *Müzekkirât*, 337-38.

⁷⁴ Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, *Levâkihü'l-Emvâri'l-Kudsîyye fî Beyâni'l-Uhûdi'l-Muhammedîyye* (Halep: Dârü'l-kalemi'l-Arabî, 1993/1413), 874.

⁷⁵ Daha fazla bilgi için bk. Mehmet Emin Bener, *Aynü'l-Kudât-ı Hemdânî'nin Tasavvuf Müdafası* (İstanbul: Sonçağ Akademi, 2021), 95.

Kitap ve Sünnet'i müzakere ediyorlar ve öğrendiklerini hayatlarına intikal ettiriyorlardı. Bu ilmî ve amelî gayretleri, "es-seyrü illallah" şeklinde tanımlamak elbette mümkündür.⁷⁶

Havvâ, şeyhin müridi vuslata ulaştırmak için iki yöntem takip ettiğini ifade eder. Bunlardan birincisi, Hakk Teâlâ'nın bir kitabı mesabesinde olan kâinatın zâhir ve bâtını Allah'ın adıyla okumaktır ki Hz. Peygamber'e inen ilk ayet olan "Rabbinin adıyla oku!" ayeti buna işaret eder. Havvâ, iki âlem üzerinden bu okumanın yapıldığını dile getirir ki birisi görünür olan şahadet âlemi diğeri ise görünür olmayan gayb âlemidir. O, bazı seyr ehlinin ümmî olan Hz. Peygamber'e gelen "Oku!" emrinin, kâinatı okuma anlamına geldiği noktasındaki görüşü naklederek bu okumanın seyrin bidayeti ve vuslata doğru atılan ilk doğru adım olduğunu ifade eder. İkincisi ise, kâinatın hakiki bir varlığa sahip olmadığına bilincinde olarak Hakk Teâlâ'nın ilk ismi olan "Allah"ı ve O'nun "Bâtın" ismini hissederek onda müstağrak olmaya çalışmaktır. Havvâ'ya göre bunu tahakkuk ettiren Allah'ın esmâsını hicapsız müşahede eder ve fenâ makamına yükselir. Ancak vâsıl, bu makamda iki vücudun varlığını fark etmelidir: Bunlardan biri Hâlık, diğeri ise mahlûktur. Fenâ makamında esmâları müşahede ederken kendisinin de Allah ile kaim olduğunu bilir.⁷⁷

7.4. Velâyet ve Keramet

Havvâ'ya göre velayet ve keramet tasavvuf ehlinin hakikatlerindedir. O, bu konuda özellikler İmam-ı Nevevî (öl. 676/1277) ve İbn Teymiye'nin (öl. 728/1328) görüşlerini referans almaktadır. Zira konuya dair İmâm-ı Nevevî'nin *Riyâzu's-sâlihîn* adlı eserinden uzun nakillerde bulunarak velâyet ve keramet hakkında en sahih bilgilerin buradan alınabileceğini ifade etmektedir. Buna göre "Bilesiniz ki, Allah dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de. Onlar iman etmiş ve Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanlardır. Dünya hayatında da ahirette de onlar için müjde vardır."⁷⁸ ayetinin velâyet makamında bulunanlara işaret olduğunu kabul etmekte ve velîlerin faziletine dair *Riyâzu's-sâlihîn*'deki mezkûr bölümde yer alan hadisleri olduğu gibi nakletmektedir. Bu hadisler arasında Enes b. Mâlik'ten gelen şu rivayet, velâyetle beraber keramet kavramını da açıklar mahiyettedir: Buna göre Hz. Peygamber'in huzurda bulunan iki kişi gece vakti olunca ayrılıp evlerine doğru yol alırlar. Bu esnada önlerinde bir aydınlık belirir ve böylece yürümeye devam ederler. Yolun belli bir bölümünde birbirlerinden ayrılırlar ancak evlerine varıncaya kadar ellerinde birer kandil varmış gibi o aydınlık kaybolmaz.⁷⁹ Ayrıca O, İbn Teymiye'nin, Abdülkâdir Geylânî'yi "Kaddesellâhu sırrahû" (Allah ruhunu takdis etsin) şeklinde bir ifadeyle andığını ifade ederek bunun Allah'ın has kullarının varlığına delil olacağını söylemiştir.⁸⁰

Havvâ'ya göre velâyet, şeyhliğin bir cüzüdür. Sûfiyyenin şeyh dediğine Kur'an, mürşid-velî ismini vermiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi mürşid-velîler aynı zamanda peygamberlerin mirasçılaridir. Velînin iki temel esası vardır ki, bunlar iman ve takvâdır. Bu iki esas ancak Kur'an ve Sünnet'e tam temessükle hâsıl olur. Velîliğin iki önemli esası bunlar iken, mürşidlik daha başka sıfatları da ilzam eder. Bunlardan en önemlisi, dinin hükümlerini bilmek şeklinde ifade edilen fıkıhtır. Havvâ, Kur'an'da geçen "Öyleyse onların her kesiminden bir grup da din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki sakınırlar."⁸¹ ayetini buna delil olarak getirir.⁸²

Havvâ, velâyete kalbin selameti ile ulaşılabileceğini söyler. Zira Kur'an'da bununla ilgili "O gün ne mal fayda verir ne de evlat. Ancak Allah'ın huzuruna tertemiz bir kalple gelenler kurtulur."⁸³ buyrulmaktadır. Hz. Peygamber'in "İyi bilinsin ki, insan vücudunda küçük bir et parçası vardır. Eğer bu et parçası iyi olursa

⁷⁶ Havvâ, *Terbiyetünâ er-Rûbiyye*, 6.

⁷⁷ Havvâ, *Müzekkirât*, 535-536.

⁷⁸ Yunus, 10/62-64.

⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmi'ü's-sahîb*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsur (Beyrut: Dârü Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Salât", 78.

⁸⁰ Havvâ, *Terbiyetünâ er-Rûbiyye*, 174-79.

⁸¹ et-Tevbe 9/122.

⁸² Havvâ, *Terbiyetünâ er-Rûbiyye*, 182-83, 186.

⁸³ eş-Şuarâ 26/88-89.

bütün vücut iyi olur. Eğer o bozulursa bütün vücut bozulur. İşte bu et parçası kalptir.”⁸⁴ hadisi de bunu teyit etmektedir. Sûfilerin tümü kalbin selametini, vuslatın esasını saymışlardır. Bunun için de kalbi gaflete sürükleyen her şeyden uzak durmaya ve onu huzura kavuşturacak amellere yönelmeye çalışmışlardır. Bu sayede şehvî arzuların esaretinden kurtularak keşif ve müşahede deryasına dalmışlardır.⁸⁵

Havvâ, kelimcilerin hârikulâde halleri keramet, maûnet, istidrâc, irhâsât ve ihanet gibi kavramlarla ifade ettiklerini her birini diğerinden ayıran bir özelliğe sahip olduğunu hatırlatır. O, bu bilgiler ışığında ehl-i tasavvufun keramet nevinden hârikulâde bazı haller sadır olduğunu söyler. Akabinde tasavvuf düşmanı bazılarının tasdiki vacip olan bu halleri inkâr ettiğini, hatta sûfiyeden sadır olan bu nevi hallere başka isimler vererek hakikati inkâr ettiklerinden bahseder. Kendisi kerametlerin, Allah’ın bazı kullarına verdiği burhanlar olduğunu ve bunların mucizelerin birer devamı şeklinde kabul edilmesi gerektiğini belirtir.

Havvâ’ya göre keramet gösteren her kişi istikamet üzere bir kâmil olmayabilir. Nitekim İbn Atâullâh el-İskenderî’nin (öl. 709/1309) meşhur eseri *el-Hikemü’l-Atâiyye*’de “Allah’ın has kullarından olduğu bilinen her kişinin her türlü kusurdan uzak olduğu söylenemez. Nitekim belki kendisine keramet lütfedilmiş; ancak istikamet üzere değildir.”⁸⁶ anlamına gelen ifadelerini kendisine referans kabul eder. Sûfiyeden bazıları kerameti veliliğin alameti; veliliği de ismetin işareti zannediyorlar. Böyle bir anlayış onları, kayıtsız ve şartsız şeyhin her söylediğini kabule ve onun her şeyin doğrusunu bildiği inancına götürür. Hâlbuki İmam-ı Mâlik “Hocalarım arasında yağmur yağdırması için Allah katında tevessülde bulunabileceğim büyük zâtlar vardır ki hadislerini kabul etmem.” buyurmuştur. Bu ifadenin üzerinde tefekkür etmek gerekir.⁸⁷

7.5. Zühd

Saîd Havvâ’ya göre zühd, bazı sûfilerin ifade ettiği gibi dünya malına sahip olmamak ve bunun için nefse telkinlerde bulunup mâsivâdan tamamen tecrid değildir. Bu tecrid dinin emretmediği bir tekellüftür. Zira Hz. Peygamber’in ashâbı bu konuda bizim için örneklik teşkil ederler. Onların içinde fakir kimseler bulunduğu gibi çok zengin kimseler de bulunmaktaydı. Önemli olan insanın bulunduğu hal içinde Allah’ın hakkını gözetmesidir.⁸⁸ Buna göre Havvâ’nın, zenginken Allah’ın hakkını gözetip Allah yolunda infak etmeyi, fakirken de Allah’a isyan sayılabilecek bir davranıştan kaçınıp sabır göstermeyi zühdün aslı olarak gördüğü söylenebilir.

Havvâ’ya göre kişinin eski elbise giymesi ve fakir bir yaşam sürmesi zühd değildir. Böyle bir hâl üzerinde yaşayıp bundan dolayı insanlardan övgü bekleyen veya onlardan övgü aldığı için sevinen insanın durumu, kendini dünya meşgalesine kaptıran gafiller kadar tehlikelidir. O, hakiki bir zühdün üç alameti olduğunu söyler. Birincisi, elinde olana sevinmemek ve yitirdiklerinden sonra da üzülmemektir. Nitekim Kur’an’da “Elinizden çıkana üzülmesiniz ve Allah’ın size verdiği nimetlerle şırmarmayasınız diye (böyle yaptık).”⁸⁹ buyrulmaktadır. İkincisi, kişinin kendisini yeren ve öven kişileri bir tutmasıdır. Üçüncüsü ise, muhabbetullahın kalbini kuşatması sayesinde kişinin, ibadetlerin lezzetini tadarak Allah’la ünsiyet kurmasıdır. Nitekim kalpteki Allah sevgisi ile dünya sevgisi bir kadehin içindeki hava ile suya benzer. Buna göre kaba su girdiğinde hava çıkar, ikisi beraber aynı kaptan bulunmazlar.⁹⁰

Havvâ’ya göre dünyevî bir makam sahibi olmak zühdde aykırı bir durum değildir. Zenginlikte olduğu gibi bu durumda da önemli olan Allah’ın hukukuna riayettir. Örneğin Hz. Peygamber’den sonra bu ümmetin en faziletli fertleri olan Ebu Bekir ve Hz. Ömer halifelik yapmış ve bütün ümmetin idaresini

⁸⁴ Buhârî, “İmân”, 39.

⁸⁵ Havvâ, *Key lâ Nemdâ Ba’den ‘an İbtihâcâtü’l-‘Asr*, 192-193.

⁸⁶ Ebü’l-Abbâs Tâcüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Atâullah el-İskenderî, *el-Hikemü’l-‘Atâiyye ve’l-Münâcâtü’l-İlâhiyye*, thk. Hasan es-Semâhî Süveydân (b.y.: y.y., ts.), 44.

⁸⁷ Havvâ, *Terbiyetünnâ er-Rûhiyye*, 179-180.

⁸⁸ Havvâ, *Müşekkîrât*, 16-17.

⁸⁹ el-Hadîd 23/4.

⁹⁰ Saîd Havvâ, *el-Müstahlas fî Tezkiyetü’l-Enfüs* (Kahire: Dâru’s-Selâm, 1424/2004), 275.

üstlenmişlerdir. Hatta Hz. Osman hilafeti bırakıp idareyi isyancılara teslim etmek yerine şهادeti tercih etmiştir. Ayrıca Havvâ'ya göre devlet idaresinden görev alanlar ister İslâm nizamını koruma ister Allah'ın hükümlerini uygulama gayesi taşısın icra ettikleri görev rahmettir. Nitekim Havvâ, Zerrûk'un "İspatlanmış suçların cezalandırılması hem nizamı korumaya çalışmak açısından hem de ceza görenin bir daha suç işlemesinin önüne geçilmesi açısından rahmettir."⁹¹ şeklinde ifade ettiği kaideyi düşüncesine referans kabul eder.⁹²

7.6. Zikir ve Vird

Havvâ, zikri, tevhidin gıdası olarak tarif ederken namazı, zikrin en üstün derecesi olarak görür. Nitekim Kur'an'da "Ve beni anmak için namaz kıl"⁹³ buyrulmaktadır. O, "Sana da insanlara gönderileni açıklayasın diye (Zikri) Kuran'ı indirdik."⁹⁴ ayetine işaret ederek Kur'an'ın da zikir olarak isimlendirildiğine dikkat çeker. Ayrıca sabah-akşam yapılan duaların dışında Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından kaçınmak da zikirdir. Çünkü kul, Allah'ın her an kendisini gördüğü düşüncesinden hareketle O'na itaat eder. Zâkir ise, hakikatte bütün bunlardan nasibi olandır. O, bu sayede Allah'a olan seyrini tedrici bir şekilde sağlam adımlarla tahakkuk ettirir. Nitekim Hz. Peygamber bir hadislerinde "Bu din sağlam ve güçlüdür, bu yolda rıfk ile ilerleyin."⁹⁵ buyurarak, dinde kemali arzulayan kişinin, taşıyamayacağı teklifleri nefesine yüklememesi gerektiğine, bu yolda ancak teenni ile yol alarak arzusuna ulaşacağına işaret etmektedir.⁹⁶ Kanaatimizce Havvâ, bu ifadeleriyle nefisini ıslah gayesi ile bazı sûfîlerin yaptığı aşırılıklara dikkat çekmeye çalışmış, dinen bunun hoş görülemeyeceğini anlatmak istemiştir.

Havvâ, İmam Gazzâlî'den nakille kurtuluşun ancak Allah'a mülâki olmakla; Allah'a mülâki olmanın da ancak muhabbetullah ve marifetullahı taşıyan bir kalbe sahip olmakla tahakkuk edeceğini söyler. Buna göre muhabbet zikirle; marifet ise fikirle hâsıl olur. Zikir ve fikir ise nefsi meylettiği dünyevi zevklerden ve hazlardan uzak tutmakla gerçekleşebilir. O, sadık bir müridin, Hz. Peygamber'den rivayet edilen istiğfar, tehlîl, tesbih ve salavat cinsinden bazı zikirlerle mülâzım ve müdavim olması gerektiğini belirtir. Bu zikirleri yaptığı ölçüde nefsi tezkiye olacak ve sülûk yolunda terakki edecektir.⁹⁷

Havvâ, zikre dair düşünceleri çerçevesinde her sabah ve her akşam yapılması gereken zikirler hakkında birçok nassın bulunduğu dikkat çeker. Özellikle sabah, ikindi ve akşam namazlarından sonra yapılması tavsiye edilen bazı dua ve zikirlerin olduğu malumdur. Bunun içindir ki İslâm ulemâsı her Müslümanın sabah ve akşam virdlerinin olmasını müstehap olarak kabul etmişlerdir. Sabah virdinin müstehap olması, Hz. Peygamber'in "Kim sabah namazını cemaatle kıldıktan sonra güneş doğuncaya kadar Allah'ı zikredip akabinde iki rekât kılsa ona tam bir hac ve tam bir umre sevabı verilir."⁹⁸ hadisine; akşam virdinin müstehap olması ise "Şüphesiz gece ibadetinin etkisi daha fazla, (bu ibadetteki) sözler (Kur'an ve dua okuyuşlar) ise daha düzgün ve açıktır."⁹⁹ ayetine dayandırılır. Havvâ, bu ayette geçen الناشئة "nâşie" kelimesinden akşam ile yatsı arasındaki vaktin kastedildiğini belirtir.¹⁰⁰

Havvâ'ya göre vârid, virdin bir neticesidir. Vird, bu dünyada Yaratan'ın senden talebi iken vârid senin O'ndan ahiretteki talebidir. Allah'tan gelecek imdat, kişinin istidadı ölçüsündedir. Aynı zamanda İlâhî nurların kalbe yansması da kalbin safiyeti ölçüsündedir. Kalbin ihyası, cilası ve sefası ise ancak virdlerle olur.

⁹¹ Zerrûk, *Kavâ'idü'l-Tasavvuf*, 244.

⁹² Havvâ, *Müzekkirât*, 16-17.

⁹³ Tâhâ, 20/14.

⁹⁴ en-Nahl, 16/44.

⁹⁵ Ebû Abdîrrahman Abdullah b. Mübârek el-Mübârek el-Hanzalî el-Mervezî, *es-Zühd ve'r-Rekâik*, thk. Habîburrahman el-A'zamî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/415 (No. 1178).

⁹⁶ Havvâ, *Key lâ Nemdî Ba'iden 'an İhtiyâcâtî'l-'Asr*, 258-259.

⁹⁷ Havvâ, *el-Müstablas*, 89-91.

⁹⁸ Tirmizî, "Sefer", 22.

⁹⁹ el-Müzzemmil 73/6.

¹⁰⁰ Havvâ, *Key lâ Nemdî Ba'iden 'an İhtiyâcâtî'l-'Asr*, 260-261.

Havvâ, “Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demişti. Onlar da ‘Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin).’ demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, ‘Biz bundan habersizdik.’ dememeniz içindir.”¹⁰¹ ayetine işaret ederek ruhun aslı itibariyle marifete sahip olduğunu söyler. Ancak ruh, cesede girince ona esir olur. Cesedin istekleri ruha tesir ederek onu marifetten perdeler. Mutad olarak günlük yapılan ibadet ve zikirler ruhu bu esaretten kurtararak sahip olduğu marifete tekrar kavuşturur. Her ne kadar Hz. Peygamber için gaflet söz konusu olmasa da her gün aştığı mânevî menziller ve ulaştığı yüce makamlar karşısında bir önceki halini kastederek söylediği “Muhakkak ki kalbime bazı tortular konur ki günde yüz defa tövbe istiğfar ediyorum.”¹⁰² hadisini bu çerçevede anlamak gerekir.¹⁰³

7.7. Semâ’

Havvâ, semâ’ konusunu ruha tesir eden şiir, şarkı ve kasidelerin dinlenmesinin dinen uygun olup olmadığı noktasında tartışarak ele alır. Buna göre tarih boyunca Müslümanların gelenek ve anlayışında şarkı ile neşîdin/ilahi birbirinden ayrı tutulduğu görülebilir. Özellikle müzikle icra edilen şarkılar söz konusu olduğunda akla ilk gelen gönül eğlendirmek ve faydasız sözlerle insanların oyalanmasıdır. Bununla beraber Havvâ, şarkıların cevazı konusunda fakihlerin görüşlerini cem’ eden Muhammed Hâmid’den yaptığı bir nakille şu hulasayı aktarır: “Arapların أرجوزة urcûze ve حذاء hidâ’ dediği ve ağır bir işte çalışan kişiyi motive eden, ruhu dinlendirme amacı taşıyan ve şer’î açıdan günah olan hiçbir söz barındırmayan şiirleri dillendirmek gibi maksatla olursa caizdir.” O, Hz. Peygamber ve ashabının Mescid-i Nebevî’nin yapımında ve hendeğin kazılması sırasında bu türden şiirleri dinlemiş olmalarını delil olarak getirir. Neşîd ise, insanların duygularını terbiye etmek ve kalplerde dinî coşkular meydana getirmek için söylenen kaside ve şiirlerdir. Havvâ, bu konuda İmam Gazzâlî’nin Allah’ı hatırlatan, ona duyulan sevgiyi ifade eden ve kalplerde coşkuya vesile olup bazı keşif ve müşahedelerin ortaya çıkmasına neden olan neşîdleri dinlemenin müstehap olduğuna dair görüşünü aktarır.¹⁰⁴ Nitekim bu düşünce Hz. Peygamber’in “Şiirlerin bazılarında hikmet vardır.”¹⁰⁵ hadisiyle paralellik arz eder.¹⁰⁶

8. Saîd Havvâ’ya Göre Tezkiye

Havvâ’nın *el-Müstablas fî tezkiyetü’l-enfüs* adlı eseri, tasavvufa dair kaleme aldığı en hacimli kitap olup tezkiye konusunu etraflıca ele almaktadır. O, tasavvufa dair telif ettiği eserlerde iki kavramı özellikle öne çıkarmaktadır. Bunlardan biri tezkiye, diğeri ise onun es-seyru ilallâh şeklinde ifade ettiği seyr u sülûktur ki, buna dair düşüncelerini daha önce aktarmıştık. Kanaatimizce onun bu konulara dair düşüncelerini ortaya koyan akademik bir çalışmanın yapılması çok münasip düşer. Çünkü tasavvuf geleneği içinde yetişmiş; ancak daha çok davetçi kimliği ile öne çıkan bir şahsiyetin bu konulara bakışı ve ıslahatçı düşüncesi tasavvuf düşüncesine yeni bir ufuk açabilir. Ayrıca değişen ve dönüşen dünyanın gerçekleri göz önünde bulundurulduğunda bu kavramların nasıl anlamlandırılması gerektiğine dair fikirleri kanaatimizce gündem oluşturabilecek güç ve niteliktedir. Biz bu başlık altında onun tezkiyeye dair düşüncelerini genel bir çerçevede ele almaya çalışacağız.

8.1. Tezkiyeye Sevk Eden Sebepler

Havvâ’ya göre temelde insanı tezkiyeye sevk eden beş amil bulunmaktadır: Birincisi, kalbî ve nefsanî necasetlerden temizlenmektir. “Ey iman edenler! Allah’a ortak koşanlar ancak bir pislikten ibarettir.”¹⁰⁷ ve “Kötü bir sözün durumu da yerden koparılmış, ayakta durma imkânı olmayan kötü bir ağacın durumu

¹⁰¹ el-A’râf 7/172.

¹⁰² Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdzî, *Süneni Ebî Dâvûd*, nşr. Şuayb el-Ernaût (Beyrut: Dârü’r-Risâleti’l-‘Alemiyye, 1430/2009), “Vitr”, 26.

¹⁰³ Havvâ, *Müzekkirât*, 464-466.

¹⁰⁴ Havvâ, *Key lâ Nemdi Ba’iden ‘an İhtiyâcâtî’l-‘Asr*, 369-370.

¹⁰⁵ Buhârî, “Edeb”, 90.

¹⁰⁶ Havvâ, *el-Müstablas*, 401.

¹⁰⁷ et-Tevbe, 9/28.

gibidir.”¹⁰⁸ ayetlerini zikreden Havvâ, birinci ayette geçen نَجَس (necis) ile ikinci ayette geçen خَيْث (pis) kelimelerini bu düşüncesine delil olarak zikreder. İkincisi, kalbin ve nefsin, karanlık bazı hallere maruz kalmasıdır. Şirk, nifak, küfür ve fiske bunlardan bazılarıdır. Yüce Allah'ın “Yahut (inkârcıların küfür içindeki hâlleri) derin bir denizdeki karanlıklar gibidir. (Bir deniz ki) onu dalga üstüne dalga kaplıyor, üstünde de bulutlar var. Karanlıklar üstüne karanlıklar. İnsan, elini çıkarsa neredeyse onu bile göremez. Kime Allah nur vermezse onun için nur diye bir şey yoktur.”¹⁰⁹ buyruğu buna işaret eden ayetlerdendir. Üçüncüsü, nefsin, intikam ve makam sevgisi gibi mânevî şehvetlerin pençesine düşmesidir. Dördüncüsü, kalbî hastalıkların neden olduğu ahlâkî yozlaşmadır. Beşincisi ise nefsin, çoğu zaman şeytanın kalbe ilkâ ettiği vesvese, desise ve havâtırlardan olumsuz etkilenecek şekilde şeytana uymaya başlamasıdır ki, bu durum kişiyi helâke götürür. Bütün bunların bilincinde olan kişi için tezkiye zarurettir.¹¹⁰

8.2. Tezkiyenin Esasları

Havvâ, tezkiyeye yukarıdaki ifadelerle genel bir çerçeve çizdikten sonra onun beş esasını şöyle sıralar: Birincisi, kişinin bütün cehd ve gayretini ortaya koyarak tezkiyeyi Allah'tan bilmesi ve bu konuda O'ndan yardım dilemesidir. Nitekim Hz. Peygamber bir hadislerinde “Allah'ım, nefsimi takvâsını ver ve onu tezkiye et! Sen tezkiye edenlerin en hayırlısısın.”¹¹¹ şeklinde dua buyurmuşlardır. İkincisi, kişinin kendisine karşı yapılan hata ve yanlışları affetmesi ve bu konularda müsamaha yolunu tutması ki Hz. Peygamber'in ve sahabenin hayatlarında buna dair birçok örnek vardır. Üçüncüsü, kötü söz söylemeyi ve fenalık yapmayı emreden şeytanın adımlarını takip etmemesi ki bu adımların başında kibir ve haset gelir. Dördüncüsü, kötülüklerin Müslümanlar arasında yayılmasına hizmet etmemek ve bu yolda asla yürümektir. Beşincisi ise dilin afetlerinden uzak durmaktır ki Havvâ, konunun ehemmiyetine binaen kitabında bundan uzunca bahseder.¹¹²

8.3. Tezkiyenin Mertebeleri

Saîd Havvâ'nın tasavvuf anlayışında tezkiye üç farklı mertebede gerçekleşip ikmal olur. Bunlardan birincisi “tathîr”dir ki sûfilerin, nefsânî arzu ve duygularından arınma manasında kullandıkları tasfiye¹¹³ kavramına yakın bir anlam taşır. Nitekim Havvâ'ya göre tathîr, kalbî ve nefsanî tüm hastalıklardan temizlenmektir. Bu hastalıkları ise kalbin mânevî âlemdeki seyrini akamete uğratan hastalıklar ve Allah'ın ahlâkiyle ahlaklanma ve Hz. Peygamber'in sünnetine ittibâi zorlaştıran hastalıklar olmak üzere ikiye ayırır. Tathîrin ilk mertebede zikredilmesinin sebebi, ehl-i hakikat katında tasfiyenin tahliyeye takdim edilmesidir. Zira ahlâkî reziletlerden temizlenmeyen bir kalbin ahlâkî faziletlerle süslenmesi mümkün değildir.

Havvâ, kalbin hastalıklarının sayılamayacak kadar çok olduğunu dile getirdikten sonra bütün bu hastalıkları kapsayan, sosyal hayatı çekilmez hale getiren, toplumda büyük yaralar açan ve bir Müslümanın kesinlikle uzak durması gereken on bir kalbî maraz sayar. Bunlardan kurtulmak bir Müslüman için farz-ı ayndır. Bunlar küfür ve nifak, şirk ve riya, makam sevgisi ve riyaset, hased, ‘ucb, kibir, cimrilik, gurur, öfke, dünya sevgisi ve nefse tâbi olmadan ibarettir.¹¹⁴ O, bütün bu hastalıkları farklı başlıklar altında ele alarak Kitap ve Sünnet'ten getirdiği naslarla izah etmeye çalışır.

Tezkiye mertebelerinin ikincisi ise “tahakkuk”tur. Sûfiyyeden bazıları tahakkuku “Hakk'ın esmâsını âlemdeki suretlerde görmektir.” şeklinde tarif ederken¹¹⁵ bazıları da ona “hakikati bulmak ve bütün gayretini Hakk'a ulaşmaya sarf etmek” anlamını hamleder.¹¹⁶ Havvâ'ya göre tahakkuk, kalbin terakkisi için

¹⁰⁸ İbrâhîm, 14/26.

¹⁰⁹ en-Nûr, 24/40.

¹¹⁰ Havvâ, *el-Müstablas*, 154-56.

¹¹¹ Müslim, “Zikir”, 73.

¹¹² Havvâ, *el-Müstablas*, 153-154.

¹¹³ Cebecioğlu, “Tasfiye”, 634.

¹¹⁴ Havvâ, *el-Müstablas*, 160.

¹¹⁵ Abdürrezzak Kâşânî, *İstulâbâtü's-sûfiyye* (Kahire: Dârü'l-Menâr, 1992/1413), 174.

¹¹⁶ Cebecioğlu, “Tahakkuk”, 621.

kaynağı tevhid ve ubudiyet olan hâl ve makamlara seyr u sülûk etmektir. Sâlik bunu farz mesabesinde rubûbiyetin bir hakkı olarak görmeli, bundan dolayı da bütün azmini ve gayretini buna sarf etmelidir. Bu hal ve makamlar sırasıyla ihlâs, sıdk, şükür, zühd, tevekkül, havf ve recâ, muhabbet, takvâ, sabır, murakabe ve tevbedir.¹¹⁷

Tezkiyenin üçüncü ve son mertebesi ise tahalluktur. Bu mertebeyi izaha kavuşturmak için Havvâ, Allah'ın zâtına nispet edilen ve esmâ olarak isimlendirilen sıfatların varlığından bahseder. O, sem', basar, irade, kelâm gibi zâta taalluk eden sıfatların insanda da bulunduğunu söyler. Bunun yanında insanın, kerem, cûd, hilim, sabır, adl ve rahmet gibi bazı esmâların manalarıyla vasıflanabileceğini belirtir. Buna göre sâlikin, kabiliyeti ve kudreti ölçüsünde Yüce Allah'ın esmâlarının delalet ettiği ahlâk ve manaları kendisinde tahakkuk ettirmesi tahalluktur. Ancak insanın bu esmâlarla vasıflanması mükellefiyetleri ölçüsündedir. Başka bir ifade ile Allah bu sıfatlara kemal derecesinde sahiptir ve tasarruflarından dolayı hesaba çekilemez. Kul ise bu sıfatlara mahdûd bir şekilde sahiptir ve sınırını aştığında hesaba çekilir. Örneğin, Allah Teâlâ hilm sıfatı gereği kullarından sadır olan her cürmü istediği şekilde affedebilir. Ancak bu sıfatın kuldaki tahakkuku sınırlıdır. O, Allah'ın koyduğu sınırları aşan, Müslümanlara karşı adavetle hareket edip onlara zarar veren veya had cezası gerektiren bir suç işleyen kişileri affetme yetkisine sahip değildir.¹¹⁸

8.4. Tezkiyenin Vesileleri

Havvâ'ya göre tezkiyenin vesilelerinden maksat nefsi, sahip olduğu reziletlerden ve kötülüklerden arındırarak ve onda güzel ahlâkî hasletleri tahakkuk ettirecek amellerdir. Buna göre en mühim vesileler namaz, oruç, hac ve zekât gibi farz ibadetlerdir. Nitekim içinde secde ve rükû gibi Allah'a karşı tevazu ve zilleti ifade eden hareketleri barındıran namaz, kibirden; zekât, cimrilik ve hasislikten;¹¹⁹ hac, cidal ve fısktan¹²⁰ korunurken oruç, şehvî arzularını disipline etmeyi öğretir.¹²¹ Namaz aynı zamanda kötü söz ve davranışlardan uzaklaştırır.¹²² Bunların dışında Kur'an okumak, kalbi tatmine ve iman noktasında kemâle taşırken¹²³ zikir ve tefekkür, insana hayrın ve hakikatin kapılarını açar.¹²⁴ Akabinde Hâvvâ konuyu davete getirerek "Nefsini maddî ve mânevî kirlerden temizleyen kesinlikle kurtuluşa erecektir."¹²⁵ ayeti ile "Sizden, hayra çağırın, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır."¹²⁶ ayeti arasında sıkı bir bağ bulunduğunu ve emr-i bi'l-ma'rûf ve'n-neh-y-i 'anil-münker'in de tezkiyenin vesilelerinden olduğunu dile getirir.¹²⁷

Sonuç

Sâid Havvâ tefsir, hadis, kelâm, tasavvuf gibi İslâmî ilimler yanında ideal bir İslâmî toplumun nasıl inşa edilmesi gerektiğine dair düşüncelerini ortaya koyan eserler yazmış entelektüel bir âlimdir. O, büyük müşîd olarak gördüğü el-Bennâ'nın taassuptan uzak, uzlaştırıcı ve içinde yaşadığı asrın gereklerini göz önünde bulunduran ıslahatçı yaklaşımını takip etmiştir. Havvâ, ömrünün büyük bölümünü sûfî meclislerinde geçirip birkaç tarikattan halifelik ve irşâd için icâzet almasına rağmen bir köşeye çekilip postnişinlik yapmak yerine hayatını, emperyal güçler tarafından sömürülen, İslâmî kimliğinden ve hassasiyetlerinden uzaklaşmış Müslüman toplumların içler acısı haline bakarak yeniden bir İslâmî uyanışa vesile olacak çalışmalara vakfetmiştir. Onun bu noktada ortaya koyduğu çaba, tasavvuf ile daveti

¹¹⁷ Havvâ, *el-Müstablas*, 262.

¹¹⁸ Havvâ, *el-Müstablas*, 340-341.

¹¹⁹ el-Leyl 92/18.

¹²⁰ el-Bakara 2/197.

¹²¹ el-Bakara 2/182.

¹²² el-Ankebût 29/25.

¹²³ el-Enfâl 8/2; Ra'd 13/28.

¹²⁴ Âl-i İmrân 3/190-93.

¹²⁵ eş-Şems 91/9.

¹²⁶ Âl-i İmrân 3/104.

¹²⁷ Havvâ, *el-Müstablas*, 29-30.

birleştirmeye yöneliktir. Konferansları, siyasî ve fikrî mücadelesi, gençlerle sohbetleri ve telif ettiği eserler bu çalışmaların birer ürünüdür.

Havvâ, İhvân hareketine katıldıktan sonra tasavvufa yönelmiştir. Yaşadığı bölgedeki birçok sûfiyi ziyaret ederek onlardan istifade etmiştir. O, mutlak manada Kitap ve Sünnet'i ölçü alan sefilik ile tasavvufî düşünceyi mezceden sûfi-selefi bir anlayışın temsilcisidir. Tasavvufu İslâmî ilimlerin lübbü olarak kabul ederken tasavvufa sonradan dâhil edilen bid'at ve hurafelerin varlığının tasavvufu inkâr gibi bir hataya sevk etmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü tasavvuf, kalbin tezkiyesini konu edinen bir ilim olması açısından çok önemlidir. Zira dünya ve ahiret saadeti, selim bir kalbe sahip olmakla mümkündür. Bundan dolayı Havvâ, tasavvufa dair yazdığı bir eseri sadece tezkiyeye ayırmıştır. *El-Müstablas* adlı eserinde tezkiyeye sevk eden amillerden tezkiyenin esas ve vesilelerine kadar birçok konuda mufassal bilgiler vermiştir.

Havvâ'nın tasavvuf anlayışında mürşidin farklı mertebeleri vardır. Ârif-i billâh olan mürşidlerden bazıları irşâda ehil iken bazılarının buna ehliyetleri yoktur. Buna göre zikir, ilim, (amel ve halde) kifayet ve irşâd vasıflarını kendinde barındıran "rabbânî"ler, irşâd görevine ehil iken seyr u sülûk yolunda terakki etmiş; ancak bu vasıflara kâmil manada sahip olamamış olan "sıddık"lar, onların yardımcıları mesabesinde. Rabbânî mürşidler aynı zamanda toplumun her dönemde ihtiyaç duyduğu rehberlerdir.

Havvâ, es-seyr ilallâhın, yani Yüce Yaratan'a vuslatın her Müslümanın amacı olduğunu söylemiştir. Buna göre bu ilimle işigal edecek bir zümrenin bulunması elzemdir. Ancak bu ilme bazı bid'at uygulamaların sirayet ettiği de bir hakikattir. Bundan dolayı tasavvufî düşüncenin akaid ve fıkıh ilimleriyle dengede tutulmasının gerekliliğini ifade etmiştir. Tasavvufun inanca ve şer'i ölçülere aykırı bir uygulaması olduğunda bu iki ilim devreye girmelidir. Ancak son dönemlerde tasavvufun en büyük problemi, bu iki sahanın ehli olan insanların sûfilere teslim olması ve tasavvufun hüküm veren bir ilim konumuna yükselmiş olmasıdır. Ayrıca sûfiye içinde keşif ve müşahedelerin Kur'an ve Sünnet gibi bağlayıcı görülmesi ve bunların kişisel mânevî tecrübeden öte vahyi bir kisvede kabul edilmesi tasavvufun açmazlarından.

Havvâ'ya göre tasavvufta seyr u sülûk şeklinde ifade edilen manevi yolculuğun azığı zikir ve virdlerdir. Nitekim zikir ve virdler, ruhun gıdasıdır. Ona göre Kur'an'a, Allah'ı sahip olduğu esmâlarla anmaya, bazı dua ve münacatlarla Yüce Yaratıcı'ya yakarmaya zikir dendiği gibi O'nun emir ve yasaklarına riayet edip haddi aşmamak da zikirdir. Vird ise belli vakitlerde zikre iltizamdır. Vird sayesinde Hakk'tan gelen vâridler, sâliki bedeninin esaretinden kurtararak onu hürriyetine kavuşturur ve sâlike marifetin kapılarını açar.

Havvâ'nın tasavvufî anlayışında tezkiye önemli bir yer tutar. Ona göre tezkiye, nefsin, seyr u sülûku akamete uğratacak her türlü kötü söz ve davranıştan temizlenmesi anlamına gelen tathîr; sâlikin, kendisini tevhidin zirvesine taşıyacak olan ubudiyete taalluk eden sorumluluklarını ciddiyetle yerine getirmesi anlamına gelen tahakkuk ve sâlikin, kabiliyeti ölçüsünde Allah'ın ahlakıyla ahlaklanması anlamına gelen tahalluk olmak üzere üç mertebede gerçekleşir. Bu mertebede kul, şer'i ölçülere riayet etmeli ve haddini aşmamalıdır. Örneğin, kulun hilmî, onu, şeriatın öngördüğü had ve cezaları uygulamaktan alıkoymalıdır.

Kaynakça

- Batatu, Hanna. "Syria's Muslim Brethern". *MERIP Reports* No.110 (November- December 1982), 12-20+34+36.
- Bener, Mehmet Emin. *Aynü'l-Kudât-ı Hemdâni'nin Tasavvuf Müdafaası*. İstanbul: Sonçağ Akademi, 2021.
- Bener, Mehmet Emin. "Hasan el-Bennâ'nın Sûfî Şahsiyeti ve İhvân-ı Müslimîn'e Yüklediği Tasavvufî Misyon". *Sufiyye* 15 (Aralık 2023), 63-96. <https://doi.org/10.46231/sufiyye.1358474>.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-Sahîb*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dârü Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü (TTDS)*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2004.
- Celyend, Muhammed es-Seyyid. "Derkâviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/179. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çelebi, İlyas. "Muhammed b. Ahmed Hâşimî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/410-411. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Süneni Ebî Dâvûd*. nşr. Şuayb el-Ernaût. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-'Alemiyye, 1430/2009.
- Erin, Abdulvehap. "Nursi'nin Tasavvuf ve Tarikatlarla İlişkinine Dair Bir Değerlendirme", *EKEV Akademi Dergisi (Özel Sayı)* (Ekim 2023), 18-37.
- Gülmez, Abdurrahman. "Osmanlı Devleti'nde İdâdiler". *Uluslararası Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi (International Journal of Field Education Researches)* 2/2 (Haziran 2021), 106-131. DOI:10.54971/synergy.930078.
- Havvâ, Saîd. *Cevlâtü'n fi'l-Fıkbeyni'l-Kebîr ve'l-Ekber ve Usûlibimâ*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1401/1981.
- Havvâ, Saîd. *Cündullah sekâfeten ve ablâken*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1412/1992.
- Havvâ, Saîd. *Hâzîhî Tecribetü ve Hâzîhî Şehâdetü*. Kahire: Dârü't-Tevfiki'n-Nümûzeciyye, 1407/1987.
- Havvâ, Saîd. *el-İslâm*. Kahire: Dârü's-Selâm, 1421/2001.
- Havvâ, Saîd. *Key lâ Nemdâ Ba'iden 'an İhtiyâcâtü'l-'Asr*. Beyrut: Dârü'l-'Ammâr, ts.
- Havvâ, Saîd. *el-Müstablas fi Tezkiye'tü'l-Enfûs*. Kahire: Dârü's-Selâm, 1424/2004.
- Havvâ, Saîd. *Müzekekirât fi Menâzili's-Siddâkîn ve'r-Rabbâniyyîn*. Beyrut: Dârü Ammâr, 1409/1989.
- Havvâ, Saîd. *Terbiyetü'n er-Râbiyye*. Kahire: Dârü's-Selâm, 1419/1999.
- el-Hâzimî, İbrahim b. Abdullah. *Mevsû'ati 'A'lâmi'l-Karnî'r-Râbi' 'Aşar ve'l-Hâmis 'Aşar*. Riyad: Dârü's-Şerîf li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1419/1999.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî. *el-Muğnâ*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin-Abdülfe'tah Muhammed el-Huluv. Riyad: Dârü'l-'âlemi'l-kütüb, 1417/1997.
- İskenderî, Ebü'l-Abbâs Tâcüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Atâillâh. *el-Hikemü'l-'Atâiyye*. thk. Hasan es-Semâhî Süveydân. b.y.: y.y., ts.
- Kartal, Abdullah. "Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer'î ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/2 (2015), 149-175.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Istilâbâtü's-Sûfiyye*. Kahire: Dârü'l-Menâr, 1413/1992.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynü'lislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Ma'rûf Mustafa Züreyk. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2003.

- Mervezî, Ebû Abdîrrahman Abdullah b. el-Mübârek el-Hanzalî. *ez-Zühd ve'r-Rekâik*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, ts.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuseyrî. *el-Câmi'u's-Sabîb*. thk. Muammed Fuâd Abdülbâki. 5 Cilt. Beyrut: Dârü İhyai't-Türâsî'l-'Arabî, ts.
- Roy, Olivier. *Siyasal İslamın İflası*. çev. Cüneyt Akalın. İstanbul: Metis Yayınları, 1994.
- Sa'deddin, Adnân. *el-İbvanü'l-Müslimûn fî Suriye Müzekekîrât ve Zikriyât*. 5 Cilt. Amman: Darü 'Ammâr, 2006.
- Sâlih, Muhammed Edîb. *Hâkezâ Yu'ellimü'r-Rabbâniyyân*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1428/2007.
- Şa'rânî, Abdülvehhâb. *Levâkibü'l-Envâri'l-Kudsîyye fî Beyâni'l-Uhûdî'l-Mubammedîyye*. Halep: Dârü'l-kalemi'l-Arabî, 1993/1413.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü'bni Teymiye, ts.
- Tandoğan, Muhammed vd. "The Anatomy Of An Opposing Sunnî Movement In Syria: The Muslim Brotherhood (Al-'Ihwân Al-Muslîmûn)". *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)* I/2 (2012), 139-193.
- Teitelbaum, Joshua. "The Muslim Brotherhood and the 'Struggle for Syria' 1947-1958 Between Accommodation and İdeology". *Middle Eastern Studies* 40/3 (May 2004), 134-158.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988.
- Zerrûk, Ahmed b. Ahmed el-Burnusî. *Kavâ'idü't-Tasavvuf*. thk. Mahmud Beyrûtî. Dımeşk: Dârü'l-Beyrûtî, 1424/2004.